

27117

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

WU-K'ONG SEYAHATNAMESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
YONG-SEONG. CHO

DANIŞMAN:
PROF. DR. Hüseyin SALMAN

İstanbul, 1993

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSLARARASI İLİŞKİLER MERKEZİ

Ö N S Ö Z

Tezimin konusu, İslâm'ın Çin'e girişinden önce Hindistan'a giden bir Çinli elçinin korumacısı olarak, bu ülkeye seyahat eden Wu-Kong'un gezi intibaları ve seyahatnamesinin tanıtılmasıdır.

Dolayısıyla, çalışmamızın esası da bu seyahatnamenin tanıtımıdır. Bu çalışmada ağırlık noktası ise İpek Yolu ve Hindistan arasında bulunan şehirler, ülkeler ve buralardaki insanların yaşayışıdır. Bu seyahatname Çin İmparatorluğu'nun sınır bölgelerindeki coğrafi ve çevre şartlarını da ele almaktadır. Söze başlamadan önce hatırlatmamız gereken husus, zamanımızda bu seyahatnamenin pek az tanıtılmış olmasıdır. Bu sebeple seyahatname VIII. asrın ikinci yarısında bahsi geçen bölgelerin (Çin ile Hindistan arası) tanıtılmasında çok kıymetli bir kaynaktır. Daha önceleri Chang-An dan başlamak üzere bir çok Çinli ve Hintli bu bölgelerin içinden geçip seyahat etmişlerdi. Ancak onlara nazaran Wu-K'ong'un verdiği bilgiler biraz farklıdır. Tarih sırasına göre Chang-hien¹, Hsuen-Tsang (MS. 612-650)² Fa-hsien (MS. 339-414) Song-yun (MS.515-528)³ bu bölgelerden geçmiş veya civarında seyahat etmişlerdir.

Fakat Wu-Kong'un seyahatnamesi, yolların ve nehirlerin tanıtımı dışında çok az olmak üzere o dönemde Çin'li kültürler ve Hindistan'ın toplum hareketlerini tasvir eden bilgiler de vererek diğer seyahatnamelere göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple, tezimin Wu-Kong'un seyahatnamesinde geçen bu ayrıntıları diğer kaynaklarla karşılaştırarak gerçekleri ortaya çıkarmaya çalıştım. Önceden belirtilmesi gereken husus, bu seyahatnamenin birden fazla nüshasının dünya kütüphanelerinde bulunmamasıdır. Dolayısı ile tek nüsha üzerinde çalışma yapmak zorunda kaldım. Bazı güçlüklerle karşılaştım. Ancak

1 Enver Konukçu. Çin'den batıya ve Hindistan'a giden Chang Ch'ien, Fa-Hsien Sung Yun ve Hsuen Tsang. Araştırma Dergisi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Cilt I 1970 s.97-99

2 a.g.e. s.95-96

3 a.g.e. s.96-97

bunları diğer seyyahların verdiği bilgiler ve İslâm kaynaklarının yardımı ile gidermeye çalıştıım. Bu çalışma süresince, Orta Asya hakkında birçok konuda bilgim olmadığını veya pek az bilgim olduğunu çalışma sonunda anladım ayrıca bende de Türk Tarihi bakımından bir gelişme ve olgunlaşma oldu.

Teze başladığımda konu ile ilgili esas nüshayı getirtmek benim için bir hayli zor oldu. Bu konuyu incelerken Fransa'nın ünlü Tarihçisi E. Chavannes'in (L'itinere D'ouk'ong)⁴ adlı makalesini esas aldığıımı belirtmek isterim.

Son olarak bu tezimi hazırlarken çeşitli ayrıntılı bilgileri ve kaynakları veren, tezimin danışman hocası, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü Başkanı, Sayın Prof. Dr. Hüseyin Salman'a içten teşekkür ederim. Ayrıca bu konuda bana yardım eden, aynı üniversiteden Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırma Görev'lisi Hayrettin Yücesoy ve diğer arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

YONG-SEONG, CHO

---

4 M.M. Sylvain Lévi ve Ed Chavannes, l'iti. D. (JA II. cilt Paris 1853)

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Giriş	4
Kısaltmalar	9
I. Bölüm Wu-K'ong Seyahatnamesinin Türkçe Tercümesi..	10
1. Wu-K'ong (悟 空)'un Seyahat Amacı	11
2. Wu-K'ong (悟 空)'un Hayatı	15
3. Wu-K'ong (悟 空)'un Seyahati Türkçe Tercümesi.....	19
4. Ki-pin (罽 賓) Şehrinin Mevki ve Tarihçesi.....	39
II. Bölüm Seyahat Edilen Yerlerin Tanıtımı	50
1. Wu-Kong'un Gidiş Yolu (Chang-An-Gandhara)	51
2. Wu-Kong'un dönüş yolu (Keşmir Chang-an).....	57
SONUÇ	60
Bibliyografya	62
Ek: Harita	

G İ R İ Ő

Wu-K'ong'un seyahatine başladığı yűzyıl, Őin'de daha önce iktidardan çekilmiş olan imparatorlardan birinin ođlu, taraftarları ile beraber imparatoriçe Wu'nun taraftarlarını bertaraf edip ortadan kaldırmağa muvaffak olmuş ve kırkbeş senelik bir devir başlamıştı ki, buna Tang sűlalesinin ikinci parlak devri adı verilmiştir. Bu devir bilhassa sanat ve edebiyatıyla meşhur olmuştur. Tang sűlalesi Őin'in Orta Asya'daki nűfusunu genişletmeye çalışıyordu. Nevarki, Emevi ordularının batıdan doğuya doğru ilerlemesi Őin'i plānlarını değiştirmek zorunda bıraktı. Tűrk topraklarına giren Emevi orduları kuzey ve kuzeydoğuya ilerlemeye başlamış ve 745 yıllarında Sir suyu yakınlarına kadar varmışlardı. ¹

Aynı tarihlerde Tang sűlalesi zor gűnler yařamaktaydı. 751 Yılında cereyan eden Talas savařındaki yenilgi, aynı yıllarda Őin'in Nan-Chao'ya yaptıđı saldırının geri pűskűrtűlmesi, Őin imparatorunun danıřmanlarından An-lu-shan komutasındaki bir ordunun kuzeydođuda Kitan'lara mađlup olması ve An-lu-shan'ın 755 yılında bařlattıđı ayaklanma Tang hanedanını zor durumda bırakmıřtı. Ayaklanma imparatoru bařkenti terkedip kaçmaya bile zorlamıřtı. İsyanın bűyűmesi sebebiyle, Őin imparatoru Uygurlardan yardım talep etmek zorunda kalmıřtı. Ama bunu takibeden yıllarda olaylar yavař yavař Őin'liler lehine deđiřmeye bařlamıř ve Őin'liler Uygurlar aleyhine gűlenmiřlerdi. Uygurlar arasındaki i çekiřmeler Őin'lilere toparlanma fırsatı tanımıřtır. ² Bu Őekilde 8. yűzyıl Őin tarihi bazen Őin'lilerin Tűrk'lere karřı űstűn, bazen de onlara karřı zayıf olduđu bir merhaleyi oluřturuyordu.

T'ang Sűlālesi dönemi Őin Tarihinde önemli bir yer tutar. Bu devir yaklařık olarak 300 yıl sűrműř ve bu yıllar zarfında çok bűyűk deđiřiklikler ve çok bűyűk geliřmeler kaydedilmiřtir. Bizde bu geliřen olaylardan bu

1 Tűrkođlu Gök Alp, Sınırlandırılmıř Tűrk Tarihi. Sevinç Matbaası, Ankara-1976. 1/290, 292; W.Eberhard, Őin T. Tűrk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987. s.209-211;

2 Tűrkođlu a.g.e 1/290, 292; W. Eberhard, Őin T. s.209-210, Tűrk Ansiklopedisi, Uygurlar md. (cilt 33)

değişikliklerin küçük bir bölümün üzerinde durduk.

Öte yandan, Sir suyunun çıkış bölgelerinden, Çu ve Talas havzalarından itibaren doğuya doğru Türklerin asıl kütlesi olan On-oklar başlamakta, İli havzası, Tanrı dağlarının kuzeyi ve Altaylara doğru devam etmekte idi. Bunlar kendi aralarında ikiye ayrılmışlardı. (Doğuda To-lu'lar, batıda Nu-shi-pi'ler). On-okların kuzeyinde, Altaylar ile Balkaş gölü arasında, Kara İrtiş boylarında Karluklar vardı. Karlukların kuzeyinde Kem ve Yenisey boylarında Kırgızlar yaşamaktaydı.³

Göktürk İmparatorluğu, İltiş (Kutlug) Kağan önderliğinde Çin boyunduruğundan kurtulmuş ve ikinci bir bağımsızlık dönemine girmişti. İltiş Kağan'dan sonraki tarihlerde Göktürkler ileri düzeyde sosyal, kültürel ve iktisadi inkılaplar sağlamışlardı. Ancak, Bilge Kutlug Kağan'ın öldürülmesi üzerine kağanlık tahtına çıkarılan Penge Kağan da kısa bir süre sonra öldürüldü (74-742). Göktürkler bu tarihten sonra büyük bir kargaşaya gömüldüler. Bir yanda ayaklanmalar, öbür yanda Kağan ailesinin kendi aralarındaki iç mücadeleleri Göktürkler'i iyice yıprattı. Nihayet Uygurlar gerçekleştirdikleri saldırılarla ülkenin her yanını ele geçirdiler (745).⁴ Bunlardan sonra Uygur hakimiyeti başlamıştır ki, yaklaşık olarak bir asır boyunca Büyük Türk Hakanlığının birliği altında siyasi hayatını sürdürmüştür.

Kutlug Bilge Kül Kağandan sonra yerine geçen oğlu Mo-yen-Çur Uygur hakimiyetinin temellerini sağlamlaştırmış, huzursuzluk yaratan Karluk ve Basmıllar üzerindeki baskıyı artırmıştı. Daha sonra oğlu İ.-ti-chian başa geçmiş ve onun döneminde Uygur Kağanlığı kuvvetinin zirvesine çıkmıştır. Çin'deki iç karışıklıklar bu tarihlerde Uygurları Çin'liler karşısında üstün bir duruma geçirmiş, Uygurlar avantajlı ticari antlaşmalar yapmışlardır. Böğü Kağan döneminde Uygurlar maniheizmi devlet dini olarak kabul etmişlerdir. Böğü Kağan'ın öldürülmesinden sonra Uygurlar Çin'lilerle dostane münasebetlerini

3 Türkoğlu, a.g.e, s.290; Eberhard, Uzak Doğu Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1957. 268;

4 Türkoğlu, a.g.e s.288-289

artırmışlar, Soğdlulara soğuk davranmışlardır. Nevarkî, 790 yılından itibaren Uygur devletinin gücü ve itibari azalmaya başlamış, bu arada Çin gücünü toplama imkanı bulmuştur. ⁵

Orta Asya'da bu olaylar cereyan ederken batıdaki durum önem ve tehlike arz ediyordu. Faal bir hasım olan Arap-İslâm orduları ortaya çıkmıştı. Arap orduları 751 yılında soğda girişlerinde Araplarla Çin'liler arasında bir çatışma vuku bulmuş ve Çin'liler mağlup olmuştu. Daha önce Velid'in halifeliği döneminde Emevi orduları Haccac'ın emriyle iki kere Sind'in başlıca limanı Debul üzerine yürümüş ama başarılı olamamışlardı. 711 yılında ise Debul Arap hakimiyetine girmiştir.

İran'ın kuzeydoğu boylarında, Horasan eyaleti bölgesine göre Türk ve İran olan Maverâün nehri ve Sind fetihleri 699-700 yıllarında başlamıştı. Arap orduları 705'te Toharistan'ı, 706-709'da Soğd ve Buhara'yı, 710-712'de Semerkand ve Horosanı, 713-714'te Fergana'yı zaptetmişti. Daha güneyde 710'da Belucistan ve ötesi fethedilmiştir. 711-712'de Sind ele geçirilerek İndus'a ulaşıldı, kuzeye çıkılarak Pencap'ın güneyi alındı. ⁶

Diğer taraftan Uygur imparatorluğunun henüz altıncı senesinde, Talas vadisinde neticeleri büyük olan bir savaş cereyan etmişti. Doğudan batıya ilerleyen Çin ordusunun öncü kuvveti ile güneyden kuzeye ve kuzey doğuya ilerleyen Arap ordusunun önü kuvveti arasında Talas vadisinde bir muharebe olmuş ve Çin kuvvetleri mağlup olmuştu. (751) Bu muharebe Türk tarihi üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Özellikle Asya'nın islâmlaşmasında bu muharebenin tesiri büyüktür. ⁷

8. Asır Hind Çin'i tarihinde de önemli olaylar meydana gelmekteydi. Çin'in güneybatı bölgesinde Yün-nan eyaletinde birtakım kabileler kendilerini Çin hakimiyetinden kurtararak Nan-cav denilen bir devlet kurdular (730). Bu devlette hakim olan aileler Tibetliler idi. Bu devlet de Hind tesiri altında

⁵ Eberhard, Çin T. s.210; Türkoğlu, a.g.e., s.289-290.

⁶ Y.H.Bayur, Hindistan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1986. s.94-97 Türkoğlu, a.g.e, s.292-293.

⁷ Y.H.Bayur, a.g.e, 1/93-94; Eberhard, Çin T. s.210-211

kalmıştır.⁸

Tibetliler'de Kral Ch'i-Nu-Lung, 703 yılının sonrasında Tibet'e bağlı Güney devletlerde cereyan eden isyanları bastırmak için çıktığı seferde öldü. Uzun bir taht mücadelesinden Ch'i-Li-Shu-Lung-Tsan adlı oğlu yerini aldı. Ch'i-Li-Shu-Lung-La-Tsan 755 yılında ölünce nazırları, onun oğlu Po-Fisi-Lung-La-Tsan'ı, tahta çıkardılar.

Tibetliler, 722 senesindeki Hsiao-po-lü savaşını kaybettikten sonra Çin'e akın açmıyorlardı. Doğu Göktürklerle olan ilişkilerini de kesmişlerdi. Fakat 724 yılında general Wang-Chum-Ch'oh, Tibet'i istila ederek Tibet-T'ang savaşının yeniden başlamasına sebep oldu. Bunun üzerine II. Göktürk Devleti ile işbirliği yapma yoluna gittiler. 730 Yılıının beşinci ayında Tibet elçisi Nang-Ku, Kral Ch'i-Li-Shu-Tsan'ın mektubunu götürerek Çin hududuna geldi ve barış yapmak istedi. Bu barış 736 yılına kadar sürdü. 747 yılında Çinlilerin Tibetlilere karşı kazandığı zafer, Çin'in uzaktaki komşular, Fu-Lin Ta-Shin ve diğerleri ile beraber 72 devlete korku saldığı için Çin'e elçi göndererek ilişki kurmak istediler.

Yine bu isyan sonucu birkaç yıl sonra asilerin Tibetle birleşmesi, T'ang-Tibet arasındaki dengenin bozulmasına sebep oldu ve Tibetler Tang sülalesinin başkenti Chang-an'ı ( ) 763 yılında işgal ettiler.⁹

Keşiş Wu-K'ong'un Hindistan'a gitmesinin amaçlarından biri de orada keşiş Tai-Tok ile buluşup Budizmin kutsal kitabında kuşkulandığı noktaları açığa çıkarmak ve budizmin kutsal kitabını öğrenerek kutsal yerleri bizzat ziyaret etmek istemesi idi.

O, hakikati araştırarak gözle görünmeyen inanılması zor ama gerekli tecellileri "Hiçlik ile Varlık" arasında görüp tarikatın derinliğini araştırarak halka öğretmek için Hindistan'da kalmıştı.¹⁰ Keşiş Wu-K'ong Hindistan'a milattan sonra 751 yılında gitmiş. Bu devir keşiş Pub-Hen ve Keşiş Hyun-Chang ile aynı dönemdir. Özellikle Wu-K'ong, keşiş, Pub-Hen ve keşiş HyunChang gibi sadece

8 Eberhard, *Uzakdoğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1957. s.268.

9 Huang Chi-Huei, *T'ang Devrinde Tibetlilerin, Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münâsebetleri*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul 1971 s.89-93.

10 M.M. Sylvain Lévi ve Ed Chavannes, *L'iti. D.* (JA II. cilt Paris 1853, s.341).

dini seyahat yapmayı notlarını kitap haline getirmede ve sadece kendinden önceki keşiflerin dini bilgilerini araştırarak Çin'in büyük keşifi oldu ve dini vazifesini yerine getirdi. Bu nedenle onun yayınları ve asıl eserleri pek nadir olduğu için bu alanda araştırmalar yok denecek kadar azdır.

Tezimde keşifin bu dini özelliklerden ziyade, Wu-Kong'un ziyaret ettiği yerlerin kültürel özelliklerini ve o yerlerin durumlarını göz önünde bulundurarak araştırmaya çalıştım ve seyahatname türüne ağırlık verdim.

I. Bölümde Wu-Kong'un seyahat amacı ve motivasyonu ele alındı.

M.S. 751 yılında Chang An'dan hareket ederek Budizm'in beşiği olan Hindistan'a gitmiş olan Wu-Kong hangi yolu kullanmıştır? Wu-Kong'un seyahat amacının, diğer rahiplerin amaçlarından ne farkı vardı? Örneğin, rahip Hien-Chaug, He-Seng ve Po-hien'in amaçları ile Wu-Kong'un amacı arasındaki fark ne idi? Hindistan'da Wu-Kong'un diğer rahiplerden daha uzun kalmasının sebebini ortaya koymaya çalıştım.

1. Wu-K'ong'un Seyahat amacı

2. Wu-K'ong'un Hayatı

3. Wu-K'ong'un Seyahatnamesinin Türkçe Tercümesi

Ayrıca bu cümlesinde Wu-Kong'un seyahat ettiği yerlerin özellikleri anlatılmıştır. Seyahatin Türkçe tercümesi de Çin tarihi alanında dünyaca tanınmış olan Prof. Dr. Chavannes'in metninden tamamen yararlanılmıştır.

4. Olarak Ki-Pin şehrinin mevkii ve tarihçesi ele alındı.

II. Bölümde ise Wu-Kong'un seyahat ettiği yerler tanıtılmıştır.

Bilhassa, Çin'in Chang-an'ından hareket ederek Keşmir-Gandara'ya kadar izlediği yerler tek tek anlatılmıştır. Şimdiye kadar bu yerlerin ayrıntılı bir şekilde tek tek tanıtılması üzerinde pek az çalışılmıştır.

K I S A L T M A L A R T A B L O S U

L'itinaire D'ouk'ong	l'iti. D.
Documents Sur les Tou-Kine Occidentaux	Doc, S.T.O.
Çin Tarihi	Çin. T.
Hindistan Tarihi I. Cilt	Hindistan T.
Imperial Nomads	Im. N.
İpek Yolunun Tarih ve Kültürü	İpek. Y.T.K.
İslâm Ansiklopedisi	İ.A.

I. BÖLÜM

WU-KONG SEYAHATNAMESİNİN TÜRKÇE TERCÜMESİ

1. WU-K'ONG'UN

SEYAHAT AMACI

Asya'da eski çağ ve orta çağ tarihinde Budizm'in etkisi çok büyüktür.

Özellikle, Budizm'in Türkistan'ın doğu tarafındaki yerlere etkileri daha da fazladır. ¹ Modern dünyada, Avrupa kültürü, büyük bir kültür olarak dünyanın her yerine yayılarak siyaset, ekonomi, askerî v.b. her alana etki etmektedir. Budizm'in etkileri eski çağ ve orta çağda bugünkü Avrupa Kültürü kadar büyük olmasa da, Asya'da her yere, özellikle, Doğu ve Batı Türkistan'a çok etki etmiş ² ve kültürel temas noktası olması sebebiyle ayrı bir inceleme konusu haline gelmiştir.

İlk dönemdeki Budizm, devleti muhafaza eden bir din olarak siyasi güç ile sıkı temasta bulunmuş, Asya'nın her yerine (Kore, Japonya, Çin, Doğu ve Batı Türkistan, Tibet v.b.) kültür bakımından sentetik etkiler yapmıştır. ³ Budizmin Çinliler tarafından bilinmesi, aşağı yukarı M.S. 100 yılın dolaylarındadır. ⁴ Çin'in Han (漢) sülalesi ile Hindistan'ın Ki-Pin (: Gandhara) devleti arasındaki Doğu-Batı ticaretinin yoğunlaşması sonucu, Çin'e kadar uzanan İpek Yolu'nun faaliyetleri daha da artmış. ⁵ ve İpek Yolu'ndan gidip gelen tüccarlar vasıtasıyla Budizm Çin'e tanıtılmıştır. ⁶ Budizm'in Çin'e tanıtılmasına ⁷ dair çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Fakat, her görüşü dikkatle tekrar gözden geçirmek gerekmektedir. İlk bakışta, ilk

1 Gatztoşi, Nagasawa., 실크로드의 문화와역사 (Silk Road Moonwha Tarih) (Seul), 1990, s.86

2 Cho, Seong Il., 실크로드와 동양의 확대 (Silk Road Moon-wha Hwa-Oea) Ciheoncheon (Seul),

3 Kwanten, Luc., "İm.N.", Leicester University, Chicaga U.S.A 1979, s.75.

4 Chi-Sim Wang, Çin Din Tarihi, (中國 宗教史), Seoul 1988. s.86.

5 Gatztoşi, Nagasawa., "Budizm Tarihi" Doğu Felsefe Enstitü

6 Gatztoşi, Nagasawa., 실크로드의 문화와역사 (Silk Road Moon-wha Tarih) Minceoksa (Seul), 1990, s.89

7 a.g.e., s.87

dönemdeki Budizm Çin'i o kadar etkilememiş gözükmektedir.⁸ Hou-han (sonraki Han sülalesi)'nin Ming-tzi dönemin (: MS 58-75)'de, Cho'(楚) devletinin kralı Ying (英)'in (MS 650 civarı) Budizm'e inanması, Çin'de tarih kaynaklarında geçmekte olan ilk kayıttır.⁹ 'Beyaz At Tapınak Efsanesi' (白馬寺傳説), efsanede olsa, o zamanlarda Çin'de Budizm'in mevcut olduğunu açıklamaktadır. Fakat, o zamanlar Budizm, ancak az da olsa, okumuş tabakanın dini olmuş, vatandaşlar arasında yayılmamış durumdaydı. Zaten, Çin'de Budizm'in yayılması için Çinlilerin okuyabileceği Çince'ye tercüme edilen bir Budizm kitabı olması gerekmektedir.

Hou-han (後漢) döneminin sonlarında, (MS 25-220) Doğu ve Batı arasındaki ticaretin yoğunlaşmasıyla Yüeh-Chin (月支)'deki An-sheh-kao (安世高) gibi ünlü keşişlerin, sürekli olarak Çin'i ziyaret edip de Budizm kitaplarının yavaş yavaş Çince'ye tercüme edilmesi sonucu budizm, Çin milleti arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁰ 'Wei chin'¹¹ güney kuzey sülalesi dönemi' (魏晉南北朝)'nde (MS 220-280) başlayan kargaşalık dönemi, Çin'de Budizm'in yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur.¹² Vatandaşlar günlük hayata kötümser gözle bakarak öldükten sonraki yaşam, daha doğrusu, gelecekteki yaşamın sükûnetini aramışlardır. Bilhassa, Wu-hu-si-lü-kou' (五胡十六國) sülâlesi döneminde, (MS 302-421) her devletin imparatorları budizm tarafından devletlerini korumak amacıyla 'Si-yü' (西域)'deki ünlü keşişleri davet ettikleri için 'Chu-pa-hu' (竺法護), 'Ku-ma-lo-si' (鳩摩羅什) gibi ünlü kişiler, budizm kitaplarının Çince'ye tercüme edilmesine

8 a.g.e., s.88

9 Bayur Y.H., Hindistan T. I. Cilt Ankara, 1987, s.137

10 Gatzoshi; Nagasawa, 실크로드의 문화와 역사 (Silk Road Moo-wha Tarikh), Minceoksa (Seoul) 1990. s.87.

11 Wei (魏) Sülâlesi Chin (MS.220-280), sülâlesidir.

12 Cho, Seong IL., 실크로드와 동양의 확대 (Silk Road Dong-yang Hwak Dea) ciheronceon (Seoul). 1988. s.100.

çalışmışlardır.¹³ Bunlardan 'Ku-ma-lo-si' ise, 'Kutzi' daki hanedan soylusu olarak çocukluktan beri Gandara'da budizmi titizce incelemesi sebebiyle çevredeki ülkelerce şöhret yapmış bir keşiş idi. Çin İmparator'u Can-Han 'Tsien-chin' devletin (前 秦) deki 'Pu-kien' (苻 堅), 'Si-yu fetih ordusu' (西域征討軍)'nun generali 'Nü-kwang' (呂 光)'ya 'Ku-tzi' devletini yok edip 'Ku-ma-lo-si'yi Chang-an (長安)'a getirmesini emretmişti.¹⁴ 'Ku-ma-lo-si'nin 'Nü-kwang' ile birlikte Çin'e gelmesine rağmen, o zamanlarda Tsien-chin devletinin çökmek üzere olması nedeniyle, kendisi 'Hou-liang' devletinin kurucusu 'Nü-kwang'ın yanında çalışmış ve sonraları da, 'Lio-hing' (姚 興)' in yanında çalışarak budizm kitaplarını Çince'ye tercüme etmiştir. Onun çeviri kitaplarının sayısının 300 dolaylarında olduğu söylenmektedir.¹⁵

Böylece, Si-yü'den gelen keşişlerin katkıları dolayısıyla,¹⁶ Çin'de de gerçekten Budizme inananlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında ilk dönemdeki Çin Budizm'inden hoşlanmayıp Budizm'in memleketi olan 'Tien-tsu' (: Hindistan)'ya gidip budizm kalıntılarını görmek, Çin'de olmayan budizm kitaplarını Çin'e getirmek isteyenler de ortaya çıkmaya başlamışlardır.¹⁷ 4. asrın sonlarından 8. asra kadar Çin'den çok sayıdaki keşişin Hindistan'a gelmesi, bundan kaynaklanmaktadır. Bunların arasında keşiş 'Wu-K'ung'da yer almaktadır.

Ama bu tezimin ağırlığını, diğer budist rahiplerden farklı olarak, Wu-K'ong yalnız bir ÇİN elçisinin korumacısı olarak gitmiş olmasına rağmen 39 yıldır içinde bulunup Hindistan'lıların yaşantı, din ve kültürünü yaşayarak yaptığı, fedâkârca çalışması sonucu aydınlatılmamış olan kısımlara da yer

13 Zaif Oktay, "Seyahatnamelere göre Orta Asya Türk Kavimleri ankaru, 1990 s.97

14 Bayur Y.H., Hindistan T. I. Cilt Ankara, 1987, s.207

15 Gatzotshi, Nagasawa., 실크로드의 역사와 문화 (Silk Road Moo-Hwa Tarik) Minceoksa (Seul), 1990, s.89

16 a.g.e., s.89

17 a.g.e., s.89

vermiş olmaktadır.

Diğer buda rahiblerden daha uzun müddet o ülkede yaşadığından onların buda kültürünü kabul ederek kendi ülkesine tanıttirmek için harcadığı emeğin hafif olmadığına da dikkat etmeliyiz.

O devirde Çin'le Hindistan arasında tüccarların geçtiği ticarî yolu, yani İpek yolunun canlanmış olduğunu bilmese de zorluklarla dolu olan bu yorucu turun yapıldığı da bir gerçektir.

Sayırsız şahsiyetlerle tanışarak, çevreyi bize tanıtan Wu-K'ong VIII. asırda önemli bir görev yapmış ve bu nedenle bize bir eser bırakmıştır.

O, 39 yıl geçtikten sonra yolun başlangıcı olan ÇİN'e dönmüştür. Tezimde, WU-K'ONG'un seyahatını, yani yolunu ve tarihini takip ederek onun izini bıraktığı bölgeleri tanıttirmek bize göre ayrı bir amaçtır.

2. WU-K'ONG'UN HAYATI

Wu-K'ong 730 yılında doğmuş bir din adamıdır. Esas adı Fa-kie (Dharmadhātu)'dir. Batı ülkelerine yaptığı seyahatlerde ilginç bilgiler edinmiştir. Büyük Tang Hükümdarlığı zamanında Batı ülkelerine elçilik görevlisi olarak gitmiştir.

Wu-K'ong, Hiouen-tsang ve hatta Fahien'in çok gerilerinde kalsa bile, O'nun özgeçmişi "Büyük Tang Hükümdarlığı döneminde Batı ülkelerinde kanun aramaya giden yüce din adamları" galerisindeki doğal yerini alır, hiç olmazsa kıymetli bir tamamlayıcıdır.

O'nun kantonunun lakabı Ts'ing-Long (青龍) ve köyünün adı Hiang-i (響義) idi. Göbek adı Lin(林) lakabı ise Fong-tch'ao (奉朝) olup, Wei sülalesinden gelme T'o-pa (拓跋) ailesindendi. Tanrı ona zekâ vermişti; eski yazıları değerlendirmeye kararlıydı; aile içinde ana babaya karşı saygı,¹⁸ kardeşlere karşı sevgi ile hareket edip devlete bağlılık ve samimiyetle hizmet ediyordu. Olgun, çok akıllı ve çok dindar olan hükümdar (玄宗) Hiuen-tsong (712-755) başta idi, onun dönemi Çin imparatorluğunun en parlak devirlerinden birisiydi.

21 yaşındayken, dünya ile tüm bağlarını kesip kendisini düşünmeye verdi. Ayrıca baba ve annesinin sevgisini kazanmaya çalıştı. Felsefe öğrenmeye başladı. Sanskritçe öğrendi ve Hac ziyareti yaklaşık 39 yıl sürdü. Gittiği yerlerdeki kralların kendi adıyla anılan manastırlarda ibadet ederek zamanını geçirdi.

18 Chavannes'e göre s.342. Tam kelime karşılığı: tien'leri ve fen'leri şereflendirmektedir. Burada, 1. Hanedan'dan önce hüküm sürmüş olan, 5 imparator ve 3 hükümdardan geldiği sanılan, 5 kural (ou tien) ve 3 mezar (san fen) adlı eski kitaplara atıfta bulunmaktadır.

Fa-kie, aldığı Sanskritçe kutsal metinleri Hindistan ortalarından Çin ortalarına kadar götürdü. Bu seyahatleri esnasında Gobi çölünden, Batıdaki krallıklara kadar mevcut olan üç ordu kumandanı Wu-K'ong'a katılmak istediklerini imparatorlarına bildirdiler. İmparator da onları anlayışla karşıladı.

Seyyah 751 ile 790 yılları arasındaki bu seyahatinden sonra Che-ti-king (Daçabhumi sūtra) eserini yazarak imparatora sundu. Che-ti-king (Daçabhumi sūtra) el yazması dokuz bölüm ve 121 sayfalık bir eserdir. Bunu budizmin hizmetine sundu.

Aslında Wu-K'ong, 751 yılında Kuzey Hindistan'da bulunan Kipin (Gandara) ülkesine Tang hanedanının elçilik heyetinde bir koruma görevlisi olarak gitmişti.¹⁹ Ancak, oraya vardığında hastalanıp heyetden ayrılarak Ki-pin'de ikamet etmek zorunda kaldı. Bu arada, Tong-tch'ao (Wu-K'ong'un eski lakabı) kendisini Buda'ya adayıp budist olduğu zaman Çince karşılığı Fa-Kie (法界) olan Sanskritçe Ta-mo-t'o-tou (達摩馱都) adını almıştır.²⁰ O zaman Wu-K'ong 21 yaşındaydı (751). Bundan sonra 790 yılında tekrar Chang-an (長安) 'a dönünceye kadar 39 yılını bir budist hacı olarak geçirmiştir.

751 yılında gittiği batı ülkelerinden 39 yıl sonra (790) döndü. Bu süre içerisinde, zeki bir gözlemciden ziyade gayretli bir hacı olarak Orta Asya ve Hindistan'ı gezdi. Şüphesiz fazla okur yazar olmadığı için anılarını yazmak, kitap başlıklarını değerlendirmek ve getirdiği sūtrasları tercüme ettirmek için başkalarından yardım istemek zorunda kalmıştı. Uzun seyahatleri onu yetiştirmedi; çok şey görmesine rağmen aklında az şey tuttu. Fakat tuttuğu notlar cılız ve verimsiz olmakla birlikte, ilgi çekicidir: Karanlık ve karmaşık bir

---

19 a.g.e., s.345.

20 l'iti. D. s.345.

Orta Asya dönemini bize anlatır. Bu bölgelerde silinmeden önce Budizmin beklenmedik canlılık ve verimliliğine ışık tutmaktadır. Afganistan ve Hindistan sınırlarında varlığından çok az şüphelenilen başlıbaşına bir Türk egemenliğini de açığa çıkarmaktadır.

Wu-K'ong diğer budist hacılara nazaran daha uzun bir seyahat süresi ile hayatını geçirmiştir. Örneğin, Fa-hien'in seyahati M.S. 399 yılından 416 yılına kadar 17 yıl, He-Seng'in (M.S. 516-581) seyahati 65 yıl, ünlü bir budist hacı olan Hsün-t sang'ın seyahati ise 17 yıl sürmüştür. Böyle uzun sürede çok şey görmesine rağmen, Wu-K'ong'un Seyahatnamesi çok az bilgi içermektedir. Ancak seyahatnamesinde önemli olan bir nokta, o dönemde Kuzey Hindistan üzerinde Göktürkler'in hakimiyet izlerinin görülmesidir. Kuzey Hindistan'da inşa edilen manastırlar kurucularının adını taşımıştır. Ki-pin bölgesinde seyahat eden Wu-K'ong, Göktürk İmparatorluk ailesi tarafından inşa edilen bir çok manastırı ziyaret etmiştir. ²¹

Göktürklerin 7. asırda budizmi kabul ettiğine dair işaretler vardır. ²² Wu-K'ung seyahatnamesi Kuzey Hindistan'da bulunan Gök-Türkler'in etkisini bu şekilde açığa çıkarmaktadır.

---

²¹ a.g.e., s.354.

²² Gök-Türkler'in budizmi hakkında bkz., Luc Kwanten, "İm. N.", Liecester University press, Chicago, 1979, s.45-6

A. YAZMA HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Journal Asiatique'ın asıl üyelerinden biri olan M. Ryauon Fujishima tarafından Societe Asiatique (Asyalılar Derneği)'e sunulan Tripitaka'nın Japonca baskısında, budist derlemenin Çince baskısında olmayan birçok yeni metin vardır; Bunlar Kore baskısından alınma olup birkaç örneği Japonya'da saklanmaktadır.²³

Geçen asrın sonlarında V. Bunyiu Nanjio, (A catalogue of the Chinese translation of the Buddhist Tiripitake, Oxford, 1883 senesinde, Giriş, sayfa XXIV). bu seyahatnameyi batıya tanıttı. Şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir sûtra (XXII.) kısımdaki XV. ciltde yer alır: Bu Daça-bala-sûtra; idi. Ancak bu eser de bir buçuk sayfalık çok kısa bir metinden önce çok uzun bir giriş bölümü, Ta-t'ung-tcheng-yuen-sin-i-cheti-teng-king-ki (大唐貞元新譯十地等經記) bulunmaktadır. Sutra'nın başlığı "Büyük T'ang hanedanlığının Tcheng-yuen dönemine (785-804) ait Daça-bhumi-sûtra, vs.'nin yeni tercümesiyle ilgili anılar" adını taşır. Yazar bu tercümeyle açıklayıp haklı kılan ve doğruluğunu gösteren şartları anlatmak niyetindedir.

---

²³ Bu metin, M.M. Sylvain L'evi ve Ed. Chavannes Tarafından tercüme edilen "Litinaire D'ou-K'ong" (JA II cilt Paris 1853, S 341-384) adlı makaleden alınmıştır.

3. WU-K'ONG SEYAHATNAMESİ'NİN

TÜRKÇE TERCÜMESİ

Bu dönemde, (VII. asır) Ki-pin²⁴ (劉 寔) krallığı Tang hükümdarlığı ile dostluk kurmak istedi ve büyük yönetici Sa-po-ta-kan'ı ile (薩 波 達 幹)²⁵ yine bu kraliyette Budist din adamı üstad Che-li-yue-mo (舍 利 越 魔)²⁶ ile birlikte Çin'e gönderdi.

T'ien-pao'nun dokuzuncu yılında, (750) yıl keng-yn²⁷ burcunda iken, heyet mensupları saraya geldiler, birleşme önerilerini belirtip, Çin imparatorluğundan birisinin ülkelerini incelemek ve gözlemek üzere gönderilmesini teklif ettiler. Sonra, gelecek yılda, (751) yıl sin-mao burcunda iken, İmparator Hiuen tsong, hadımağası Hang T'ao-koang'e²⁸ (張 鞞 光) (içişleri memurlar bürosunun nei-se-po'su ve balık şekilli kırmızı çatalla ödüllendirilmiş) saygınlığını göstermek üzere hediyeler almasını ve kırk kişilik resmi bir maiyetiyle yola koyulmasını emretti. Böylece bu kraliyet makamının lütfü, Fonğ-tch'ao'nun, (Wu-K'ong) King-tchou dört kapı muhafızlığı sol cephe kumandanlığında yardımcı memur görevi alması fırsatını sağladı; fakat bu rütbe herhangi normal bir memura verilenden farklı değildi. Heyet Ki-pin elçisiyle

24 Ki-pin bugünkü Afganistanda Gandara bölgesidir. bu bölge hakkında II. bölümde geniş bilgi verilmiştir.

25 Bu yöneticinin ismi, Son-kao-seng-tchoan'da Sa-po-yuen-kan olarak yazılmıştır. Doğru imlanın, birçok başka yöneticinin isminde de rastlanılan, Ta-kan olmasıdır.

26 Üç derleme yasaının efendisi, (三 藏)'nin kısaltması olduğu sanılan (三 藏 法師) ppt. Tripitaka, deyim "üstün" olarak açıklılıkla çevrilmiştir.

27 Keng-yn için bkz. II. bölümün s.47.

28 Nei-se-po (内 寺 伯) deyimini hadımağalarının getirildiği bir makamı ifade etmektedir; Chavannes'e göre, a.g.e. s.344.

beraber Ngan-si ²⁹ yoluna koyuldu.

Daha sonra Sou-lei ³⁰ (疎 勒), buradan krallığına Oignons ³¹ (葱 山) dağlarını geçip Yang-yu (楊 異) geçitlerine ulaştıktan sonra, Pouo-mi (播 密) arasındaki beş Tch'e'ni ³² Che-ni (忸 泥) olarak da geçer krallığına (Hou-mi) ³³

29 Chavannes'e göre, a.g.e. s.344. T'ang'ların Tarihi'nin ti-li-tche faslında, Ngansi yöresinden, Long-yeou (龍 右) bölgesine (道) aitmiş gibi söz edilmektedir; bu yöre Doğu Türkistan'ı içermekteydi, ve hatta, bir ara, İran da biçimsel olarak bu yöreye bağlandı. Wu-K'ong devrinde; Ngan-si"dört garnizon"a (四 鎮) bölünmüştü, bunlar, Kutche (龜 茲), Khoten (于 闐), Kachgar (疎 勒) ve Issyk-kul gölünün (焉 斯 庫 勒) en doğusunda bulunan, bugünkü adı Che-pa-r-t'ou-ho-tche (什 巴 爾 圖 和 頭) olan Tsoei-ye (Tokmak) veya Son-ye (素 葉) idi.

30 Kaşgar.

31 Belur-tagh.

32 Chavannes'e göre, a.g.e., s.345. Tch'e-ni veya Che-ni krallığı, Hiouen-tsang'ın Che-k'ini adını verdiği (III, 205) ve Vivien de Saint-Martin'in Chaghan olarak belirlediği ülkeye tekabül etmektedir. T'angların Tarihi'nde şu satırlar okunmaktadır (CCXXI. Fasil, 2. kısım, s. 8 v): "Che-ni krallığının (忸 泥) bir diğer adı da Che k'i-ni (尸 窠 尼) veya Che-ni (忸 泥)'dir. Ülke, başkentini kuş bakışı 9.000 li güney-batısında; Ts'ong-ling bekçisinin (yani, Belur-tagh sınırını korumakla görevli Çin devlet memuru) malikanesinden doğuya doğru 500 li mesafededir. Güneyde, 300 li ülkeyi Hou-mi ülkesinden (護 密) (Bkz. müteakip not), kuzeybatıda 500 li ise Kiu-mi (俱 密) ülkesinden ayırır. Ülkenin ilk başkenti, K'ou-han (苦 汗) şehriydi, ancak daha sonra, şehir sakinleri şehri terk ederek dağlarda boğazlara yerleştiler. Beş boğaz şefi iktidarı paylaştılar, bu şeflere Beş Che-ni (五 忸 泥) adı verilirdi. Bu yöre 2.000 li'dir; beş tahılı üretmez, bu ülkenin sakinleri kervanlara saldırır, onları soyarlar, bu nedenle, kervanlar, yavaş yavaş, Pouo-mi (Pamir, kelime burada, Hiouen-tsang, III, 207'de de olduğu gibi "vadi" anlamına gelmektedir) vadisinin boğazlarından geçemez oldular." T'ang'ların Tarihi'nden alınan bu pasaj, öyküde geçen Pouo-mi vadisinin 5 Tch'e-ni'si deyimini açıklığa kavuşturmaktadır.

33 Chavannes'e göre, a.g.e. s.347. Hiouen-tsang, bir notunda (III, 201), hacıların Ta-mosi-t'ie-ti adını verdikleri krallığın, yerlilerin dilindeki adının Houmi olduğunu yazmaktadır. Vivien de Saint Martin, bunun Matotch'la aynı olduğunu söyler. Si-you-t'ou-tche ise (XVII. Fasil, s.12 r) eski Hou-mi devletini, Pamir'de, Alaï ya da Ala-djul (阿 喇 吐) yaylasında göstermektedir. Kızılsu'nun suladığı bu yöre, daha aşağıda önce Surkhab daha sonra da Waksh adını alır ve Amu-Derya'ya karışır. Ülkenin, Kaşgar iliyle irtibatını sağlayan en önemli boğaz, Terek boğazıdır, burada Yang-yu adı altında sözü geçen boğaz belki de bu boğazdır. T'ang'ların Tarihi'ne (CCXXI. Fasil, 2. kısım, s.9 r) ve Hiouentsang'a göre, Hou-mi ülkesi, doğudan batıya 1600 li'lik, kuzeyden güneye 4-5 li'lik, (Julien, yanlışlıkla dört, beşyüz li yazmıştır, III, 201) şerit şeklinde bir ülkedir. Hiouen-tsang krallığının başkentinin Hoen-t'o-to (昏 馱 多) olduğunu söyler; ancak T'ang'ların Tarihi'nde, kraliyet sarayının Han-kia-chen'de veya bazı baskılara göre de Ouchou (yani Oxus, Kızılsu Oxus'un üst kolu olarak alındığında) nehrinin güneyinde, Sai-kiachen'de (veya) bulunduğunu ifade eder. Hienk'ing'ler devrinde (T'ang'ların Tarihi'ne göre, 656-660), bu ülke Niao-fei (鳥 飛) ili adı altında Çin'e bağlandı ve vali olarak başına, kral Cha-po-lo-Hie-li-fa atandı. (Bu ismin içindeki, hie-li-fa, bir ünvan olmalı, çünkü bu kelime birçok kral isminde, mesela Kou-tou (骨 吐) ve Sie-you (謝 風 日) krallarının isimlerinde de görülmekte. Bkz. T'ang chou, CCXXI. Fasil. 2. kısım, s.8 r ve 10 r). Hou-mi krallığı, daha sonra T'ou-fan'ların hakimiyeti altına girer; 720 yılında, imparator, kral Lo-lu-i-t'o Kou-t'ou-lou-To-pi-le Mo-ho-ta-mo-saeul (羅 放 伊 陀 曷 吐)'a bir yetki berati verdi (bu isimdeki üç hece, Kou-t'ou-lou, Türkçe kutluk, "mutlu" kelimesinin Çince

Kiu-wei,³⁴ (拘 蟬) Ho-lan³⁵ (葛 藍) Lan-so,³⁶ (藍 娑) Ye-ho,³⁷ (孽 和) Ou-tchang-na (aslında Udyana krallığının adıdır, fakat Ou-tch'ang³⁸ veya Outch'an olarak da geçer) krallığına Mang-ngo p'o (芒 讖 訥) krallığına ve Kaot'cou şehrine (高 頭) sonra Mo'tan³⁹ krallığına (摩 坦) sonra da Sin-tou⁴⁰ (信 度) hatta Sin-t'eu (信 度) olarak adlandırılan Sin-tou nehri (信 圖) yakınındaki Sin tou (辛 頭) şehrine gitti. Onikinci yılın, Koei-se burcu (753) ikinci ayının yirmi

yazılışıdır); bu kral, 728 yılında, Mi ülkesi kağanı, Mi-hou-han (yani Mi kağanı) ile aynı zamanda, imparatorluk sarayına hediyeler yollar. 729'da, üst düzey yönetici Ou-hou Ta-kan ta-kan'ın, Türkçe "tarkan" ünvanının Çince yazılışı olduğu sanılmaktadır) saraya gelir. Kralın ölümünde, yerine, 741 yılında resmen imparatorluk sarayına gelen, kuzeni Hou-tchen-tan (護 貞 檀) geçer. Bütün bu süre boyunca Hou-mi devletinin Tibetlilerin egemenliği altında kaldığı sanılmaktadır, ancak 742 yılında kralın oğlu Hie-ki-fou (曷 稽 侯) T'ou-fan'larla ilişkisini kesmek ister; 749'da (Hou) Tchen-fan saraya gelir ve kendisine çeşitli ünvanlar verilir; daha sonra saraya bir elçi yollar ve nihayet 758'de, kral Ho-che-i-kiu-piche saraya gelir ve kendisini imparatorluk ailesine dahil eden Li (李) adını alır. ,

- 34 Chavannes'e, göre a.g.e s.347 T'ang'lar Tarihi'nde (Resumat tarafından anılan, Çin İmparatorluğu'nun batıya doğru yayılması üzerine gözlemler, ancak bu pasaj belirtilen metinde bulunmamıştır) Kiu-wei, Chang-mi krallığının bir diğer ismi olarak verilmiştir. Hiouentsang'ın bu ad altındaki notuna bakınız, III, 206, Chang-mi ya da Kiu-wei günümüzdeki Chitral'a tekabül etmektedir. Bkz. Remusat, Nouveaux Mélanges, I, 255. "Başkentin adı Ache-iu-sseto'dur ve Pho-liu (Pourout) ırmağının kuzeyinde, karlı yüce dağlarda (Himalaya) yer almaktadır."
- 35 Chavannes'e göre (Documents Sur les Tou-kine occidentaux, E. chavannes, index, s.328), Ho-lan yerine dair iki görüş var. biri, Ning-hia'nın batısındaki bir dağ ismi, öbürü ise shan-hsi'nin kuzeyindeki bir dağ ismidir. Wu-K'ong'un hindistan'a hareket ettiği t'ang sülalesinin başkentinin Chang-an olduğuna göre Ning-hia'daki yer daha doğru görülmektedir.
- 36 Buradaki so işaretinin yerine, ona çok benzeyen ve sık sık onunla karıştırılan karakterinin konulması gerekmektedir. Böylece, Hiouen-tsang'da olduğu gibi Lan-po olarak okunacaktır, II, 95. Lau-po ya da Lampaka günümüzün Lamghân'ına tekabül etmektedir.
- 37 Chavannes'e göre, a.g.e. s.375 Ye-ho (孽 和) Wu-K'ong tarafından zikredilen bir krallık küçük pou-lu krallığının merkezi Ye-ho ile aynı şehir gibi görünüyor.
- 38 Chavannes'e göre a.g.e. s.348. H.T. II, 131. Remusat, Foe-koue-ki'deki bir notta, Udyana ülkesi üzerine Pien-i-tien bölümünü tercüme etmiştir (VII. Fasil, not 1, s.47-59). Song-yun'un seyahatinden ve Hiouen-tsang'ı anılarından uzun bir alıntının yanı sıra, bu fasıl, Kuzey Wei'lerinin ve T'ang'ların Tarihi'nde Udyâna ile ilgili notlar da ihtiva etmektedir. Buradan, 502, 511, 518, 521 ve 642 yıllarında elçiler gelmiştir. 642'de tahtta Ta-mo-yn-t'ouo-ho-se oturmaktaydı: T'ang'ların Tarihi'nde yer alan bir metne göre, aynı yıl, Kipin kralı Hohie-tche idi. Bu devirde, Udyâna ve Gandhâra iki ayrı krallık oluşturmuşlardı. Ancak, T'ang'ların Eski Tarihi'nin bir versiyonunda, kral Ho-hie-tche'nden, 658'de değil 642'de bahsedilmesi nedeniyle, bu metnin doğruluğuna kati bir şekilde karar vermek mümkün değildir. 719 yılında, Keşmir'e komşu, Ontchang krallığı, Araplar'ın korkusundan Çin'e karşı isyan eden devletler arasında görülmektedir. Gandhara ve Udyana'nın birleşmesi 745'te gerçekleşmiştir, zira bu tarihte, Kipin kralı P'o-p'o(tchoen) 'nun, "Kipinve Ou-tchang kralı" ünvanını almasına, imparator tarafından izin verilmiştir.
- 39 Bu krallığın yerini tespit edilmiştir.
- 40 Sindhu, Indus.

birinci gününde Wu-K'ong Kien-t'o-lo (Sanskritçe telafuzu Gandhara burası Ki-pin'in doğu merkezidir) Krallığına vardı.

Kral kışın burada oturup yazın, Ki-pin'e göç eder, sağlığı için gerekli sıcaklık veya serinliği böylece arardı. O zaman kral onları nazikçe kabul edip, imparatorun lütfunu saygıyla kabul etti. Elçi sesini keserek onun saygın kılan hediyelerini kabul etti ve görevi bittiğinde Çin'e döndü. Fong-tch'ao o zaman çok hastalandı. Uzun süre ayağa kalkamadı ve iyileşemedi. K'ien-t'olo (Gandhara) krallığında kaldı. Elçinin saraya (Çin'e) dönüşünden sonra yavaş yavaş iyileşti, kendini Buda'ya adamayı söz vererek üstad Che-li-yue-mo'ya teslim olup saçlarını kesti ve siyah elbiseler giydi.

Aniden vatanına dönmeye, orada bilge kralla karşı karşıya olmak, anne ve babasına hizmet edip kralla olan bağlılığının iki faziletini ve ana baba sevgisini kazanmaya niyetliydi. İşte o zaman üstadı ona Çince karşılığı Fa-kie (法界) olan Sanskritçe Ta-mo-t'ou-tou (達摩訶都) (Dharmadhātu, dini bir anlamı var) diye bir ad takınca mutlu oldu. Dünyadan el ayak çektiğinde 27 yaşındaydı. Ting-yeou burcunun (MS 757) tche-té ikinci yılı ve savaşçı, keskin zekalı, çabuk kavrayan, dindar imparator Sou-tsong'un (M.S. 756-761) saltanat sürdüğü dönemdi. 29 yaşına geldiğinde, Kia-che-mi-lo (迦濕彌羅)⁴¹ (Cachemire) Krallığında budist tapınağa geldi. Orada kendini korumanın yollarını öğrendi.

41 Chavannes'e göre a.g.e. s.350. Bu devirda Keşmir, Çin'le dostluk ilişkileri içindeydi. İlk Keşmir elçisi (T'ang'lar Tarihi, Keşmir üzerine not, CCXXI Fasil, 2. kısım, s.9) Çin'e, K'ai-yuen Devri'nin başında (713-742) gelmiştir. 720'de, kral Tchen-t'o-lo-pi-li ( ) (Cadrâpîda), imparatorluk kayıtlarına kral ünvanıyla yazılma hakkını elde etmiştir. Faziletli kral Candrâpîda, sekiz sene sekiz aylık bir saltanattan sonra (Râjatarangini, IV, 118), büyük bir ihtimalle kardeşi Târâpîda tarafından öldürüldü. Kardeşinin yerine geçen katil, 4 yıl tahtı işgal etti, daha sonra yerine, 37 sene hüküm süren ağabeyi Muktâpîda geçti (Râj.-tar., IV, 366). Hint tarihinde daha çok Lalitâditya adıyla tanınan Muktâpîda, zaferlerine yenilerini katmak için Çin'in desteğini sağlamaya çalıştı. General Cunningham'ın, kralın bu yola Araplar'dan korktuğu için başvurduğu yolundaki değerlendirmesi yanlıştır; kralın muzaffer orduları istilacı Araplar'la mücadele edebilecek güce sahipti. Hatta, Râjatarangini (Stein yayın., IV, 167) Araplar'a karşı kazanılan üç zafere değinmektedir: trîn vâran samare jivâ jitam mene sa mummunim sakrijayam arer vîrâ manyante hi ghuânâksaram "Mummani'yi üç kez yendikten sonra, onu yenilmiş addetti; gerçek kahramanlara göre tek bir zafer sadece bir şans eseridir." Notlarda, Mummani'nin, Mumen Han olduğu söylenmekte; sanskritçe isim, halifelere verilen ve karşılaşılan diğer bir formunun da Hammira olduğu, Emir alMuminin ünvanının kısmi tercümesi olabilir. Troyer, tercümesinde Mummunim yerine Ussanim kelimesini kullanmaktadır. T'ang'lar Tarihi, teklif edilen ittifakın savunmadan çok saldırıya yönelik olduğunu ortaya koymaktadır.

O. Wen-tchou-che-nie-ti (文巧殊关湿地)⁴² (Bu kelimenin çinceye tercümesi düzgün bilmek anlamına geliyor) den ou-po-tie-ye-si (Hintçe Upadya, bu kelime çince in yanında bir şey öğrenen üstad anlamına geliyor. Ngan-si ve (dört garnizon) buna houo-chang denir) olmak istedi. Ou-pou-chan-ti'den (kelimenin çince manaları yok) onun Kie-mo-ngo-tche-li-y'esi (hintçe kerma çorya denir bu kelime çince moral üstadı anlamına geliyor, buna Ngan-si (dört garnizon ülkelerinde ngo-che-li-ngo-leo eul denir) olmak istedi ve To-li-wei-ti'den (kelimenin çince karşılığı yok), kendisine doktrinini tanıtması için onun go-tche-li-yisi olmak istedi.

42 Chavannes'e göre a.g.e. s.352. Keşmir'in komşusu Po-liu ülkesine yapılan birinci Çin seferinden sonra (bkz. aşağı, s.382) (736-747 arası), kral Mou-to-pi (Muktâpîda), elçisi Ou-li-to'yu Mo-ho-po-to-mo-loung gölü (Mahâpadma Nâga) yakınlarında, Çinliler'in bir kışla kurmalarını talep eden bir mektupla, Çin imparatoruna yollamıştı; kral 200.000 kişilik ek bir orduyu bes leyebilme imkanı ile övünüyor ve orta Hindistan kralıyla birlikte, Tibet'e giden beş yolu tuttuğunu, Çin'in, o devirde en amansız düşmanı olan Tibetliler'i birçok kez yendiğini hatırlatıyordu Bkz. Râj-tar., IV, 168: cintâ na drstâ bhauttânâ vaktre prakrtipândure vanaukasâm iva krodhah svabhâvakapile mukhe "Maymunların (Not: vânarânâm) doğal olarak kızıl suratlarından kızgınlıklarının anlaşılmadığı gibi, Bhauttas'ların da (= Muktâpîda Lalitâditya'nın yendiği Tibetliler) tedirginlikleri doğuştan soluk renkli yüzlerinde görülmüyordu." Ama T'ang hanedanının iyi günleri gerilerde kalmıştı; imparator Hiouen-tsong sadece bir kararname çıkarıp, elçiyi şaşalı bir şekilde ağırlayıp, Muktâpîda'nın imparatorluk kayıtlarına kral ünvanı ile geçilmesini emretmekle yetindi. O devirde Keşmir'in başkenti Po-lo-ou-lo-pou-lo (Bâramûla-pûra), {Remusat, Nouveaux Mèlanges, I, 196, Matouan-liu'ya istinaden yanlış olarak, Po-lo-wo-hoan-pou-lo şeklinde yazmaktadır}. Muktâpîda-Lalitâditya ve devri ile ilgili olarak, bkz. SHANKAR PANDIT, The Gaudaraho, Introduction, s. LXVIII-XCVI. Shankar Pandit, Çin kaynaklı belgelerin doğruluğunu boşu boşuna inkar etmekte ve Lalitâditya'nın tahta çıkış tarihini 695 yılına çekebilmek için anlamsız bir savaş vermektedir. Bu bilim adamı, yine aynı anlamsızlıkla, Muktâpîda'yi Budizm'e düşman gibi göstermeye çalışmaktadır, halbuki bütün belgeler aksini doğrular niteliktedir. t'ang'ların Tarihi'nde, elçilerden alınan bilgilere göre, keşmir'de Bhagavat Lokajyestha'ya ibadet edildiği yazılıyor. hind budizminin Tibetli tarihçisi Târanâtha, ülkede budist ananelerin çok yaygın olduğunu söylüyor. Bu ismin son iki hecesi, Fan-iming-i-tsi'nin tanıklığına göre, yasanın âli üstadlarına verilen, ni-ti "destek" (sansk. nidhi?) ünvanı olabilir. Bkz. I-Tsing'in, Les religieux éminents, etc., adlı kitabı, terc. Chavannes, s.164, not.

Bu üç bilge adam O'na yedi ciltte Vinaya'nın⁴³ anlamını öğretiler.⁴⁴ MOUNG-TI manastırında (蒙 鞞) çilas'ların okunuşunu dinledi. Bu ders bittiğinde, Mûlasarvâstivâdins'lerden⁴⁵ Vinaya'nın anlamını dinledi ve onu uyguladı; gerçekten de Kuzey Hindistan'da herkes Sarvâstivâdins (bu kelime Çince'de "her şeyin bir temel kökü vardır" anlamına gelir) ekolüne bağlıdır. Bu MOUNG-TI manastırı, ağırbaşlılığa eriştikten sonra, onu inşa eden Kuzey Hindistan kralı tarafından yaptırılmıştır. Sanskritçe'de MOUNG-TI-WEI-HOUO-LO (MUNDI-VIHÂRA) denir. WEI-HOUO-LO (微 賀 羅) kelimesi Çince'de ikamet edilen yer demektir. İkamet yeri, bu manastırdır. NGO-MI-T'O-P'O-WAN (阿 彌 陀 婆) (AMITÂBHA-VANA?) manastırları vardır. NGO-NAN-I (阿 難 儀) (ANANDA?), ve KITCHÉ DAĞI, manastırı (慈 忍 者) ve NAO-YE-LO, (憍 也 羅) manastırlı JE-JE, (慈 慈) manastırı tarafından inşa edilen general (tsiang-kiun, senâpati) manastırı ve T'U-CHISEH (突 啟)⁴⁶ kralının oğlu tarafından inşa edilen YE-LI-T'E-LE

43 (Mehmet TAPLAMACIOĞLU, Dinler Tarihi, Ankara-1966 s.152) Vinaya'nın en eski kesimlerinden biri; Patimokkha yâni en yaşlı papazın kardeşlerine ayda iki defa okuduğu imân ikrârına değgin sözlere. Burada yetmiş iki kadar günah mevcut olup bunların dördü büyük günahlardandır (adam öldürme, zina, hırsızlık, ve tabiat üstü güce mâlik olma iddia ve gururu). Bu listede papazlar için bazı yasalar da vardır: (örneğin, alkollü içki içmek yasağı, belirli saatler dışında yemek yasağı, dansetmek, koku sürmek, konforlu koltuk kullanma yasakları gibi) ve en büyük günâhlar için verilecek cezâ, tarikattan atmaktır: Küçük günâhlar, davranış yanılmaları veya zevk hatâları için çeşitli cezâlar ön görülmüştür.

44 Metinde bahsi geçen "yedi fikir", büyük bir olasılıkla, I-tsing'in değişik isimler altında sözünü ettiği Vinaya'nın "yedi derlemesi" ile aynı şey.

45 Bukkyo Dendo Kyokai. The teaching of buddha, Japan, tokyo, 1966. s.111 Rahiplerin küçüğüdür,

46 Chavannes'e göre a.g.e. s.355. Çin'i huzursuz eden Tou-Kie'lerin gücü, Ou-k'ong'lar devrinde bertaraf edilmişti. Me-ki-lien Bilge Han'ın saltanatından sonra (716-732), iç savaşlar, obaları zayıf düşürmüştü; kısa bir süre sonra da Hœi-he'lerin (Uygurlar) egemenliği altına girmişlerdi. Yönetim merkezleri, Kao-tch'ang'ın (Turgan yakınlarında Karahoco) kuzey-doğusundaydı; toprakları, doğuda, meşhur Orhun ırmağı ve Baykal Gölü kıyılarına kadar uzanırken, obalardan biri Hint-Afgan sınırında hüküm sürüyordu. Tou-kie'lerin Gandhâra ve Keşmir'deki dini yapıları, T'ang hanedanı devrinde, Orta Asya'daki ırkların ne denli birbirleriyle karışmış olduğunu göstermekte. Tioukie'lerin Budizmi kabul etmeleri, Çin tarihçilerine göre, 570 yılı dolaylarında olmuştur. "Ts'i krallığında, Hœi-lin adlı bir budist rahibi vardı, Tou-kie'ler onu zorla kaçırmışlardı. T'o-po-k'an ile konuştu ve ona dedi ki: "Eğer Ts'i krallığı bu kadar güçlü ve zenginse, bunun tek nedeni, bu ülkede Buda'nın yasalarına itaat edilmesidir". Ona nedenler ve sonuçlardan, eserler ve mükafatlardan söz etti. T'o-po, onu dinleyip anlattıklarına inandı ve bir kio-lan (Samghârâma) yaptırttı.

manastırları vardır. K'o-toen (可敦) ⁴⁷ manastırı vardır. Onu inşa eden, Tou-kie hükümdarıdır. Bu kraliyette üç yüzden fazla manastır olup, çok sayıda stûpas ve resimlerin sayısı dikkate değerdir. Bu manastırlar Kral Ngo'yu (阿育) ve 500 arhat ⁴⁸ tarafından yaptırılmıştır.

Wu-K'ong Sanskritçe'yi öğrenmek ve hac ziyareti ibadetleriyle dört yılını seyahatte geçirdi. Sabahtan akşama kadar özenli olmayı sürdürdü, bir an olsun vazgeçmedi. Krallığın (Keşmir) dört bir yanı dışarıya karşı bir siper oluşturan dağlarla çevrilidir; oraya üzerinde barikatlar bulunan toplam üç yol açılır. Doğuda bir yol T'ou-fan'a (吐蕃) (Tibet) ulaşır; kuzeyde bir yol Po-liu (勃律) ⁴⁹ krallığına girer; batı kapısından hareket eden yol K'ien t'o-lo (Gandhâra)'ya gider. Bir başka yol daha vardır; fakat devamlı kapalı tutulup sadece bir kraliyet ordusu gelmek şerefini başısladığında açılır. Fa-kie (Dharmadhâtu) dördüncü yıla kadar orada ikamet etti; sonra Kia-che-mi-lo (Kaşmir)'dan çıkıp k'ien-t'o-lo şehrine gitti. Orada kral Jou-lo-li'nin (如羅漢) manastırında ikamet etti, bu manastır onu yaptıran kralın adıyla anılır. Kral, eski kral Ki-ni-tch'a (罽曩哩) (Kanişka) sülalesinden gelmektedir. K'o-hou-li (可忽哩) manastırı kralın oğlunun adını taşır. Pintche

---

Ts'iimparatoruna bir elçi yollayarak, ondan Tsingming-king (Buddhâvatamsaka-sûtra) adlı din kitaplarını ve Chesong-liu'yu (Sarvâstivâda-vinaya) istedi. T'o-po-kan oruç tutuyor, pagodanın etrafında dönüyor ve Buda heykelinin önünde ibadet ediyordu (pradakşına) [Stan, Julien, Documents sur les Toukie, Journ. asiat., 1864, I, 353-354]. Ancak, şefkat üzerine kurulu Budizm, bu halkların savaşçı ve sert mizaçlarıyla bağdaşmıyordu. 720 yılında, Me-ki-lien Han sarayında Buda'ya ve Lao-tseu'ya tapınaklar yaptırmak istediğinde, danışmanı Tun-yokou onu şöyle vazgeçirdi: "Buda ve Lao-tseu, insanlara yumuşaklığı ve alçak gönüllüğü öğretmekte, bu da savaşçılık bilimine ters düşer". (Id., II, s. 461)

47 Hatun, Han'ın karsına verilen çok yaygın bir Türk ünvanıdır.

48 Mehmet TAPLAMACIOĞLU, Dinler Tarihi, Ankara-1966 s.156. Arhat: Hinayana(Budizmi'in belli başlı iki cemaat veya okulundan biridir)'ya göre erdemli ve meziyetli olup kendiliğinden Nirvana'ya varan kimseye denir. Bunun, Mahayana'daki karşıtı Bodhisattva'dır ki kurtuluşun son safhasını geciktiren kimse demektir.

49 Po-liu ile ilgili olarak, bkz. Remusat'nın tercüme ettiği, Ma-touan-lin'in notu, "Nouveaux mélanges asiatiques", I, 194.

manastırı (濱 芝) kralın karısının adını taşır. Tchen-tan-hou-li (梅 檀 忽 哩) manastırı kralın küçük kardeşinin adını taşır. Bu manastırların her biri, onların kurucularının adını taşır. Ayrıca, Tou-kiue kralının oğlu tarafından yapılan T'e-k'in-li, (特 勒 灑) manastırı vardır. Tou-kiue kralının karısı tarafından yapılan K'toen manastırı vardır. Ngo-che-tch'a (阿 瑟 叱) aştı manastırı vardır. Sa-kin-hou-li (薩 緊 忽 哩) manastırı vardır, Kral Ki-nitch'a (Kanişka)'nın ⁵⁰ aziz stüpası manastırı vardır ve yine kral Ki-ni-tch-a (Kanişka)'nın Yen-t'i-li (演 提 灑) manastırları vardır. Bu manastırda ayrıca Çakya Tathâgata'nın kafatası kemiğinden bir parça bulundu. Ayrıca Kral Ki-ni-tch'a (Kanişka)'nın "Naga sarayını çeviren Cha-mi" (沙 彌) (Çramanera) manastırı vardır. Seyyah ibadet ve seyahatle böylece iki yıl daha geçirdi.

Zaman T'ai-tsong döneminde kia-chen (764) burcunun ikinci yılı koang-te'yi göstermekteyken barışsever, dindar savaşçı İmparator güneye Hindistan ortalarına yöneldi. Orada yaşadı ve sekiz stüpa'ya hayranlık duydu: Buda'nın gökten inerek doğmasında kurban edilen Kia-pi-lo-fa-sou-tou (迦 毗 羅 伐 宰 觀) (Kapilavastu)'da bulundu. Buda'nın saygınlığa erdiği bodhi (bodhimanda) platformunun bulunduğu Mo-kie-t'i (摩 竭 提) (Magadha) krallığında yaşadı; bodhi (Mahâbodhi-vihara) manastırında yazı rahatça geçirdi.

---

50 Chavannes'e göre a.g.e. s.357. Hiouen-tsang, Kanişka kralının devrinde yaşamış olan bu Çramanera'nın hikayesini ayrıntılarıyla anlatıyor (II, 4753). Ayrıca, "Tathâgata'nın başının tepesinden bir parçanın" bulunduğu, "eski kralın manastırı"ndan ve "eski kralın karısının manastırı"ndan da söz etmekte. Hiouen-tsang bu manastırların Apiça krallığında olduğunu söylüyor, ama sözünü ettiği Çramanera manastırı ile ilgili efsane, olayların geçtiği yeri ve manastırın bulunduğu yeri, bizim metnimizde de olduğu gibi, Gandhâra olarak veriyor.

Buda'nın kanun çemberini döndürdüğü Mragadâva'daki

Rsipattana'nın Po-lo-ni-seu (波羅泥斯) (Varanâsi) şehrine, (Sad) dharma-pundarika sûtra'nın vaiz sahnesinin bulunduğu ardhrakûta dağına, Buda'nın akıl almaz kararını ⁵¹ açıkladığı Vaiçali şehrine, üç yollu taş merdivenlerin gökten inerken yere dokunduğu (taş köprü de denir). Ni-fouo-wa-to (泥洹鞞多) (Devâvatara) şehrine, Anathapindada tarafından verilen, Buda'nın Mo-ho-pan-jo-po-lo-mi-to (摩訶般若波羅密多) (Mahapraj nâparamita)'ya yollarından sapanları kurtarmak için öğütte bulunduğu bahçenin ⁵² yer aldığı Che-lo-fa (舍羅伐) (Crâvasti) şehrine, Buda'nın Nirvana'ya girdiği, iki çalas ormanındaki Kiu-che-na (拘尸那) (Kuçinagara) şehrine gitti. Böylece sekiz stûpanın paradikşinası olup, yiyecek dağıtarak onları saygıyla andı ve çepeçevre ziyaret etti. Daha sonra üç yıl boyunca Na-lant'o (那爛陀) (Nâlanda) manastırında yaşadı. İlerde Ou-tchang-na (Udyâna) krallığına dönerek Mang-ngo-po manastırında (法眼劫) yaşadı. Sou-ho-pa-ti (蘇訶拔提) (Sukhavati) (Çince'de "Güneşin sarayı") ve Po-mang-pa-t'i (Padmavati) (鉢曇報提) (Çince'de beyaz nilüfer") manastırlarında bulundu.

51 Chavannes'e göre a.g.e. s.358. Mâra'nın ısrarları üzerine aldığı, ölme kararı. Bkz. Hiouen-tsang, II, 390.

52 Chavannes'e göre a.g.e. s.358. Fa-kien buraya Samkâçya; Hiouen-tsang ise Kapitha adını veriyor. Bkz. Hiouen-tsang, II, 238.

Bu seyahatlerde bütün kutsal harabeleri gezdi. Kutsal İmparatorluğumuzu, kendisini hayata getiren annesini, babasını, anne veya baba tarafından gelme akrabalarını düşünmekten başka birşey yapmıyor, ve bu istek içini yiyor ve sonsuz gökyüzü gibi olan iyilik, onu yetiştiren ve yedirip içiren kişilerin yaptığı iyiliklerin derin anlamını düşünüyordu ⁵³ Anne babasını ve prensini görmek için ülkesine dönme arzusunu aklına yerleştirdi. Yerlere kapanarak Yul-mo-san-mei'den (越摩三昧) ⁵⁴ izin istedi. İlk duyduğunda üstad kesinlikle reddetti. Fakie ona gerekçelerini açıklayarak iki üç defa daha yalvardı. Ustası daha önce t'ien-pao'nun dokuzuncu yılında (MS 750) T'anglar ülkesine gitmişti; ve Mahâcîna'ya (摩訶支那) ⁵⁴ hamdetmekten bıkmıyordu; Fa-kie'nin geri dönmek için derinden ve gerçekten istekli olduğunu gördüğünde, ona istediğini bağışladı, kendi elleriyle O'na Che-ti-king (Daçabhumi sūtra)'in ⁵⁵, Hoei-hiang-luen-king (Bahavasamkrânti sūtra)'nın ve Che-li-king (Daçabala sūtra)'nın sanskritçe metinlerini defter haline getirilmiş haliyle verdi, aynı zamanda ona büyük aziz Çakya-Muni'nin dışından kalan bir parçayı verdi, bütün eşyaları başının üzerine götürerek büyük acısına şahit oldu ve ağlayarak hükümdarın onu ödüllendirmek için vereceği bu hediyeleri O'na teslim etti, gerçekte Han'lar ülkesinin genişleyeceğini ve diğerlerine avantaj sağlamasını ümit ediyordu.

---

53 Chavannes'e göre a.g.e. s.359. Che-king meşhur bir manzumesine ebedi bir atıf. (Siao ya, Siao-min onluğunun 8inci şiiiri)

54 Chavannes'e göre a.g.e. s.359. Bu Yue-mo-sen-mei, yukarıda sözü geçen Che-li-yue-mo ile aynı kişidir. Song-kao-seng-tchoan ondan adıyla söz ediyor, adının burada değişmiş olmasının nedeni meçhul.

55 Mehmet Taplamacıoğlu, Dinler Tarihi, Güneş Matbaacılık, Ankara-1966 S.151. Buda dini dört kutsal kitap vardır. Gerçek Nirvanya, Dhamma (veya Sūtra) Abhidhemima'dır.

Fa-kie bu hediyeleri aldı ve onu diz çökerek alını yerde selamladı, ağlayarak merasimle ayrıldı. O anda denize gidip dönmek istiyordu, fakat şiddetli dalgalarda rastlanan engelleri düşündü ve kuzeydeki yolla imparatorluk topraklarına dönmeye karar verdi. Olağanüstü aziz, barışçı ve savaşçı imparatorumuzun beş Hindistan'ı sarsan namı eksiksiz faziletiyle uzaklarda bilinir; akıllılığı Fou-hi ve Hion-yuen'i⁵⁶ aşar; O'nun prestiji dünyanın dört bir bucağında üstünlük kurar, üç mücevheri sevip hayranlıkla seyreder, tek aracı imanla şereflendirir; yabancı ülkeler ona altınlarını getirir; birçok dil konuşabilen tercümanlar gelip O'na bağlılık bildirirler. Fa-kie aldığı sanskritçe kutsal metin bölümlerini Hindistan ortalarından Çin içlerine kadar götürdü.

Geçtiği ülkeler içinde, kendine bağlı elli yedi Tokharestan kabilesi vardı. Kou-tou (𑖀𑖂𑖄𑖅𑖆𑖇𑖈𑖉𑖊𑖋𑖌𑖍𑖎𑖏𑖐𑖑𑖒𑖓𑖔𑖕𑖖𑖗𑖘𑖙𑖚𑖛𑖜𑖝𑖞𑖟𑖠𑖡𑖢𑖣𑖤𑖥𑖦𑖧𑖨𑖩𑖪𑖫𑖬𑖭𑖮𑖯𑖰𑖱𑖲𑖳𑖴𑖵𑖶𑖷𑖸𑖹𑖺𑖻𑖼𑖽𑖾𑗀𑖿𑗁𑗂𑗃𑗄𑗅𑗆𑗇𑗈𑗉𑗊𑗋𑗌𑗍𑗎𑗏𑗐𑗑𑗒𑗓𑗔𑗕𑗖𑗗𑗘𑗙𑗚𑗛𑗜𑗝𑗞𑗟𑗠𑗡𑗢𑗣𑗤𑗥𑗦𑗧𑗨𑗩𑗪𑗫𑗬𑗭𑗮𑗯𑗰𑗱𑗲𑗳𑗴𑗵𑗶𑗷𑗸𑗹𑗺𑗻𑗼𑗽𑗾𑗿𑘀𑘁𑘂𑘃𑘄𑘅𑘆𑘇𑘈𑘉𑘊𑘋𑘌𑘍𑘎𑘏𑘐𑘑𑘒𑘓𑘔𑘕𑘖𑘗𑘘𑘙𑘚𑘛𑘜𑘝𑘞𑘟𑘠𑘡𑘢𑘣𑘤𑘥𑘦𑘧𑘨𑘩𑘪𑘫𑘬𑘭𑘮𑘯𑘰𑘱𑘲𑘳𑘴𑘵𑘶𑘷𑘸𑘹𑘺𑘻𑘼𑘽𑘾𑘿𑙀𑙁𑙂𑙃𑙄𑙅𑙆𑙇𑙈𑙉𑙊𑙋𑙌𑙍𑙎𑙏𑙐𑙑𑙒𑙓𑙔𑙕𑙖𑙗𑙘𑙙𑙚𑙛𑙜𑙝𑙞𑙟𑙠𑙡𑙢𑙣𑙤𑙥𑙦𑙧𑙨𑙩𑙪𑙫𑙬𑙭𑙮𑙯𑙰𑙱𑙲𑙳𑙴𑙵𑙶𑙷𑙸𑙹𑙺𑙻𑙼𑙽𑙾𑙿𑚀𑚁𑚂𑚃𑚄𑚅𑚆𑚇𑚈𑚉𑚊𑚋𑚌𑚍𑚎𑚏𑚐𑚑𑚒𑚓𑚔𑚕𑚖𑚗𑚘𑚙𑚚𑚛𑚜𑚝𑚞𑚟𑚠𑚡𑚢𑚣𑚤𑚥𑚦𑚧𑚨𑚩𑚪𑚫𑚬𑚭𑚮𑚯𑚰𑚱𑚲𑚳𑚴𑚵𑚷𑚶𑚸𑚹𑚺𑚻𑚼𑚽𑚾𑚿𑛀𑛁𑛂𑛃𑛄𑛅𑛆𑛇𑛈𑛉𑛊𑛋𑛌𑛍𑛎𑛏𑛐𑛑𑛒𑛓𑛔𑛕𑛖𑛗𑛘𑛙𑛚𑛛𑛜𑛝𑛞𑛟𑛠𑛡𑛢𑛣𑛤𑛥𑛦𑛧𑛨𑛩𑛪𑛫𑛬𑛭𑛮𑛯𑛰𑛱𑛲𑛳𑛴𑛵𑛶𑛷𑛸𑛹𑛺𑛻𑛼𑛽𑛾𑛿𑜀𑜁𑜂𑜃𑜄𑜅𑜆𑜇𑜈𑜉𑜊𑜋𑜌𑜍𑜎𑜏𑜐𑜑𑜒𑜓𑜔𑜕𑜖𑜗𑜘𑜙𑜚𑜛𑜜𑜝𑜞𑜟𑜠𑜡𑜢𑜣𑜤𑜥𑜦𑜧𑜨𑜩𑜪𑜫𑜬𑜭𑜮𑜯𑜰𑜱𑜲𑜳𑜴𑜵𑜶𑜷𑜸𑜹𑜺𑜻𑜼𑜽𑜾𑜿𑝀𑝁𑝂𑝃𑝄𑝅𑝆𑝇𑝈𑝉𑝊𑝋𑝌𑝍𑝎𑝏𑝐𑝑𑝒𑝓𑝔𑝕𑝖𑝗𑝘𑝙𑝚𑝛𑝜𑝝𑝞𑝟𑝠𑝡𑝢𑝣𑝤𑝥𑝦𑝧𑝨𑝩𑝪𑝫𑝬𑝭𑝮𑝯𑝰𑝱𑝲𑝳𑝴𑝵𑝶𑝷𑝸𑝹𑝺𑝻𑝼𑝽𑝾𑝿𑞀𑞁𑞂𑞃𑞄𑞅𑞆𑞇𑞈𑞉𑞊𑞋𑞌𑞍𑞎𑞏𑞐𑞑𑞒𑞓𑞔𑞕𑞖𑞗𑞘𑞙𑞚𑞛𑞜𑞝𑞞𑞟𑞠𑞡𑞢𑞣𑞤𑞥𑞦𑞧𑞨𑞩𑞪𑞫𑞬𑞭𑞮𑞯𑞰𑞱𑞲𑞳𑞴𑞵𑞶𑞷𑞸𑞹𑞺𑞻𑞼𑞽𑞾𑞿𑟀𑟁𑟂𑟃𑟄𑟅𑟆𑟇𑟈𑟉𑟊𑟋𑟌𑟍𑟎𑟏𑟐𑟑𑟒𑟓𑟔𑟕𑟖𑟗𑟘𑟙𑟚𑟛𑟜𑟝𑟞𑟟𑟠𑟡𑟢𑟣𑟤𑟥𑟦𑟧𑟨𑟩𑟪𑟫𑟬𑟭𑟮𑟯𑟰𑟱𑟲𑟳𑟴𑟵𑟶𑟷𑟸𑟹𑟺𑟻𑟼𑟽𑟾𑟿𑠀𑠁𑠂𑠃𑠄𑠅𑠆𑠇𑠈𑠉𑠊𑠋𑠌𑠍𑠎𑠏𑠐𑠑𑠒𑠓𑠔𑠕𑠖𑠗𑠘𑠙𑠚𑠛𑠜𑠝𑠞𑠟𑠠𑠡𑠢𑠣𑠤𑠥𑠦𑠧𑠨𑠩𑠪𑠫𑠬𑠭𑠮𑠯𑠰𑠱𑠲𑠳𑠴𑠵𑠶𑠷𑠸𑠺𑠹𑠻𑠼𑠽𑠾𑠿𑡀𑡁𑡂𑡃𑡄𑡅𑡆𑡇𑡈𑡉𑡊𑡋𑡌𑡍𑡎𑡏𑡐𑡑𑡒𑡓𑡔𑡕𑡖𑡗𑡘𑡙𑡚𑡛𑡜𑡝𑡞𑡟𑡠𑡡𑡢𑡣𑡤𑡥𑡦𑡧𑡨𑡩𑡪𑡫𑡬𑡭𑡮𑡯𑡰𑡱𑡲𑡳𑡴𑡵𑡶𑡷𑡸𑡹𑡺𑡻𑡼𑡽𑡾𑡿𑢀𑢁𑢂𑢃𑢄𑢅𑢆𑢇𑢈𑢉𑢊𑢋𑢌𑢍𑢎𑢏𑢐𑢑𑢒𑢓𑢔𑢕𑢖𑢗𑢘𑢙𑢚𑢛𑢜𑢝𑢞𑢟𑢠𑢡𑢢𑢣𑢤𑢥𑢦𑢧𑢨𑢩𑢪𑢫𑢬𑢭𑢮𑢯𑢰𑢱𑢲𑢳𑢴𑢵𑢶𑢷𑢸𑢹𑢺𑢻𑢼𑢽𑢾𑢿𑣀𑣁𑣂𑣃𑣄𑣅𑣆𑣇𑣈𑣉𑣊𑣋𑣌𑣍𑣎𑣏𑣐𑣑𑣒𑣓𑣔𑣕𑣖𑣗𑣘𑣙𑣚𑣛𑣜𑣝𑣞𑣟𑣠𑣡𑣢𑣣𑣤𑣥𑣦𑣧𑣨𑣩𑣪𑣫𑣬𑣭𑣮𑣯𑣰𑣱𑣲𑣳𑣴𑣵𑣶𑣷𑣸𑣹𑣺𑣻𑣼𑣽𑣾𑣿𑤀𑤁𑤂𑤃𑤄𑤅𑤆𑤇𑤈𑤉𑤊𑤋𑤌𑤍𑤎𑤏𑤐𑤑𑤒𑤓𑤔𑤕𑤖𑤗𑤘𑤙𑤚𑤛𑤜𑤝𑤞𑤟𑤠𑤡𑤢𑤣𑤤𑤥𑤦𑤧𑤨𑤩𑤪𑤫𑤬𑤭𑤮𑤯𑤰𑤱𑤲𑤳𑤴𑤵𑤶𑤷𑤸𑤹𑤺𑤻𑤼𑤽𑤾𑤿𑥀𑥁𑥂𑥃𑥄𑥅𑥆𑥇𑥈𑥉𑥊𑥋𑥌𑥍𑥎𑥏𑥐𑥑𑥒𑥓𑥔𑥕𑥖𑥗𑥘𑥙𑥚𑥛𑥜𑥝𑥞𑥟𑥠𑥡𑥢𑥣𑥤𑥥𑥦𑥧𑥨𑥩𑥪𑥫𑥬𑥭𑥮𑥯𑥰𑥱𑥲𑥳𑥴𑥵𑥶𑥷𑥸𑥹𑥺𑥻𑥼𑥽𑥾𑥿𑦀𑦁𑦂𑦃𑦄𑦅𑦆𑦇𑦈𑦉𑦊𑦋𑦌𑦍𑦎𑦏𑦐𑦑𑦒𑦓𑦔𑦕𑦖𑦗𑦘𑦙𑦚𑦛𑦜𑦝𑦞𑦟𑦠𑦡𑦢𑦣𑦤𑦥𑦦𑦧𑦨𑦩𑦪𑦫𑦬𑦭𑦮𑦯𑦰𑦱𑦲𑦳𑦴𑦵𑦶𑦷𑦸𑦹𑦺𑦻𑦼𑦽𑦾𑦿𑧀𑧁𑧂𑧃𑧄𑧅𑧆𑧇𑧈𑧉𑧊𑧋𑧌𑧍𑧎𑧏𑧐𑧑𑧒𑧓𑧔𑧕𑧖𑧗𑧘𑧙𑧚𑧛𑧜𑧝𑧞𑧟𑧠𑧡𑧢𑧣𑧤𑧥𑧦𑧧𑧨𑧩𑧪𑧫𑧬𑧭𑧮𑧯𑧰𑧱𑧲𑧳𑧴𑧵𑧶𑧷𑧸𑧹𑧺𑧻𑧼𑧽𑧾𑧿𑨀𑨁𑨂𑨃𑨄𑨅𑨆𑨇𑨈𑨉𑨊𑨋𑨌𑨍𑨎𑨏𑨐𑨑𑨒𑨓𑨔𑨕𑨖𑨗𑨘𑨙𑨚𑨛𑨜𑨝𑨞𑨟𑨠𑨡𑨢𑨣𑨤𑨥𑨦𑨧𑨨𑨩𑨪𑨫𑨬𑨭𑨮𑨯𑨰𑨱𑨲𑨳𑨴𑨵𑨶𑨷𑨸𑨹𑨺𑨻𑨼𑨽𑨾𑨿𑩀𑩁𑩂𑩃𑩄𑩅𑩆𑩇𑩈𑩉𑩊𑩋𑩌𑩍𑩎𑩏𑩐𑩑𑩒𑩓𑩔𑩕𑩖𑩗𑩘𑩙𑩚𑩛𑩜𑩝𑩞𑩟𑩠𑩡𑩢𑩣𑩤𑩥𑩦𑩧𑩨𑩩𑩪𑩫𑩬𑩭𑩮𑩯𑩰𑩱𑩲𑩳𑩴𑩵𑩶𑩷𑩸𑩹𑩺𑩻𑩼𑩽𑩾𑩿𑪀𑪁𑪂𑪃𑪄𑪅𑪆𑪇𑪈𑪉𑪊𑪋𑪌𑪍𑪎𑪏𑪐𑪑𑪒𑪓𑪔𑪕𑪖𑪗𑪘𑪙𑪚𑪛𑪜𑪝𑪞𑪟𑪠𑪡𑪢𑪣𑪤𑪥𑪦𑪧𑪨𑪩𑪪𑪫𑪬𑪭𑪮𑪯𑪰𑪱𑪲𑪳𑪴𑪵𑪶𑪷𑪸𑪹𑪺𑪻𑪼𑪽𑪾𑪿𑫀𑫁𑫂𑫃𑫄𑫅𑫆𑫇𑫈𑫉𑫊𑫋𑫌𑫍𑫎𑫏𑫐𑫑𑫒𑫓𑫔𑫕𑫖𑫗𑫘𑫙𑫚𑫛𑫜𑫝𑫞𑫟𑫠𑫡𑫢𑫣𑫤𑫥𑫦𑫧𑫨𑫩𑫪𑫫𑫬𑫭𑫮𑫯𑫰𑫱𑫲𑫳𑫴𑫵𑫶𑫷𑫸𑫹𑫺𑫻𑫼𑫽𑫾𑫿𑬀𑬁𑬂𑬃𑬄𑬅𑬆𑬇𑬈𑬉𑬊𑬋𑬌𑬍𑬎𑬏𑬐𑬑𑬒𑬓𑬔𑬕𑬖𑬗𑬘𑬙𑬚𑬛𑬜𑬝𑬞𑬟𑬠𑬡𑬢𑬣𑬤𑬥𑬦𑬧𑬨𑬩𑬪𑬫𑬬𑬭𑬮𑬯𑬰𑬱𑬲𑬳𑬴𑬵𑬶𑬷𑬸𑬹𑬺𑬻𑬼𑬽𑬾𑬿𑭀𑭁𑭂𑭃𑭄𑭅𑭆𑭇𑭈𑭉𑭊𑭋𑭌𑭍𑭎𑭏𑭐𑭑𑭒𑭓𑭔𑭕𑭖𑭗𑭘𑭙𑭚𑭛𑭜𑭝𑭞𑭟𑭠𑭡𑭢𑭣𑭤𑭥𑭦𑭧𑭨𑭩𑭪𑭫𑭬𑭭𑭮𑭯𑭰𑭱𑭲𑭳𑭴𑭵𑭶𑭷𑭸𑭹𑭺𑭻𑭼𑭽𑭾𑭿𑮀𑮁𑮂𑮃𑮄𑮅𑮆𑮇𑮈𑮉𑮊𑮋𑮌𑮍𑮎𑮏𑮐𑮑𑮒𑮓𑮔𑮕𑮖𑮗𑮘𑮙𑮚𑮛𑮜𑮝𑮞𑮟𑮠𑮡𑮢𑮣𑮤𑮥𑮦𑮧𑮨𑮩𑮪𑮫𑮬𑮭𑮮𑮯𑮰𑮱𑮲𑮳𑮴𑮵𑮶𑮷𑮸𑮹𑮺𑮻𑮼𑮽𑮾𑮿𑯀𑯁𑯂𑯃𑯄𑯅𑯆𑯇𑯈𑯉𑯊𑯋𑯌𑯍𑯎𑯏𑯐𑯑𑯒𑯓𑯔𑯕𑯖𑯗𑯘𑯙𑯚𑯛𑯜𑯝𑯞𑯟𑯠𑯡𑯢𑯣𑯤𑯥𑯦𑯧𑯨𑯩𑯪𑯫𑯬𑯭𑯮𑯯𑯰𑯱𑯲𑯳𑯴𑯵𑯶𑯷𑯸𑯹𑯺𑯻𑯼𑯽𑯾𑯿𑰀𑰁𑰂𑰃𑰄𑰅𑰆𑰇𑰈𑰉𑰊𑰋𑰌𑰍𑰎𑰏𑰐𑰑𑰒𑰓𑰔𑰕𑰖𑰗𑰘𑰙𑰚𑰛𑰜𑰝𑰞𑰟𑰠𑰡𑰢𑰣𑰤𑰥𑰦𑰧𑰨𑰩𑰪𑰫𑰬𑰭𑰮𑰯𑰰𑰱𑰲𑰳𑰴𑰵𑰶𑰷𑰸𑰹𑰺𑰻𑰼𑰽𑰾𑰿𑱀𑱁𑱂𑱃𑱄𑱅𑱆𑱇𑱈𑱉𑱊𑱋𑱌𑱍𑱎𑱏𑱐𑱑𑱒𑱓𑱔𑱕𑱖𑱗𑱘𑱙𑱚𑱛𑱜𑱝𑱞𑱟𑱠𑱡𑱢𑱣𑱤𑱥𑱦𑱧𑱨𑱩𑱪𑱫𑱬𑱭𑱮𑱯𑱰𑱱𑱲𑱳𑱴𑱵𑱶𑱷𑱸𑱹𑱺𑱻𑱼𑱽𑱾𑱿𑲀𑲁𑲂𑲃𑲄𑲅𑲆𑲇𑲈𑲉𑲊𑲋𑲌𑲍𑲎𑲏𑲐𑲑𑲒𑲓𑲔𑲕𑲖𑲗𑲘𑲙𑲚𑲛𑲜𑲝𑲞𑲟𑲠𑲡𑲢𑲣𑲤𑲥𑲦𑲧𑲨𑲩𑲪𑲫𑲬𑲭𑲮𑲯𑲰𑲱𑲲𑲳𑲴𑲵𑲶𑲷𑲸𑲹𑲺𑲻𑲼𑲽𑲾𑲿𑳀𑳁𑳂𑳃𑳄𑳅𑳆𑳇𑳈𑳉𑳊𑳋𑳌𑳍𑳎𑳏𑳐𑳑𑳒𑳓𑳔𑳕𑳖𑳗𑳘𑳙𑳚𑳛𑳜𑳝𑳞𑳟𑳠𑳡𑳢𑳣𑳤𑳥𑳦𑳧𑳨𑳩𑳪𑳫𑳬𑳭𑳮𑳯𑳰𑳱𑳲𑳳𑳴𑳵𑳶𑳷𑳸𑳹𑳺𑳻𑳼𑳽𑳾𑳿𑴀𑴁𑴂𑴃𑴄𑴅𑴆𑴇𑴈𑴉𑴊𑴋𑴌𑴍𑴎𑴏𑴐𑴑𑴒𑴓𑴔𑴕𑴖𑴗𑴘𑴙𑴚𑴛𑴜𑴝𑴞𑴟𑴠𑴡𑴢𑴣𑴤𑴥𑴦𑴧𑴨𑴩𑴪𑴫𑴬𑴭𑴮𑴯𑴰𑴱𑴲𑴳𑴴𑴵𑴶𑴷𑴸𑴹𑴺𑴻𑴼𑴽𑴾𑴿𑵀𑵁𑵂𑵃𑵄𑵅𑵆𑵇𑵈𑵉𑵊𑵋𑵌𑵍𑵎𑵏𑵐𑵑𑵒𑵓𑵔𑵕𑵖𑵗𑵘𑵙𑵚𑵛𑵜𑵝𑵞𑵟𑵠𑵡𑵢𑵣𑵤𑵥𑵦𑵧𑵨𑵩𑵪𑵫𑵬𑵭𑵮𑵯𑵰𑵱𑵲𑵳𑵴𑵵𑵶𑵷𑵸𑵹𑵺𑵻𑵼𑵽𑵾𑵿𑶀𑶁𑶂𑶃𑶄𑶅𑶆𑶇𑶈𑶉𑶊𑶋𑶌𑶍𑶎𑶏𑶐𑶑𑶒𑶓𑶔𑶕𑶖𑶗𑶘𑶙𑶚𑶛𑶜𑶝𑶞𑶟𑶠𑶡𑶢𑶣𑶤𑶥𑶦𑶧𑶨𑶩𑶪𑶫𑶬𑶭𑶮𑶯𑶰𑶱𑶲𑶳𑶴𑶵𑶶𑶷𑶸𑶹𑶺𑶻𑶼𑶽𑶾𑶿𑷀𑷁𑷂𑷃𑷄𑷅𑷆𑷇𑷈𑷉𑷊𑷋𑷌𑷍𑷎𑷏𑷐𑷑𑷒𑷓𑷔𑷕𑷖𑷗𑷘𑷙𑷚𑷛𑷜𑷝𑷞𑷟𑷠𑷡𑷢𑷣𑷤𑷥𑷦𑷧𑷨𑷩𑷪𑷫𑷬𑷭𑷮𑷯𑷰𑷱𑷲𑷳𑷴𑷵𑷶𑷷𑷸𑷹𑷺𑷻𑷼𑷽𑷾𑷿𑸀𑸁𑸂𑸃𑸄𑸅𑸆𑸇𑸈𑸉𑸊𑸋𑸌𑸍𑸎𑸏𑸐𑸑𑸒𑸓𑸔𑸕𑸖𑸗𑸘𑸙𑸚𑸛𑸜𑸝𑸞𑸟𑸠𑸡𑸢𑸣𑸤𑸥𑸦𑸧𑸨𑸩𑸪𑸫𑸬𑸭𑸮𑸯𑸰𑸱𑸲𑸳𑸴𑸵𑸶𑸷𑸸𑸹𑸺𑸻𑸼𑸽𑸾𑸿𑹀𑹁𑹂𑹃𑹄𑹅𑹆𑹇𑹈𑹉𑹊𑹋𑹌𑹍𑹎𑹏𑹐𑹑𑹒𑹓𑹔𑹕𑹖𑹗𑹘𑹙𑹚𑹛𑹜𑹝𑹞𑹟𑹠𑹡𑹢𑹣𑹤𑹥𑹦𑹧𑹨𑹩𑹪𑹫𑹬𑹭𑹮𑹯𑹰𑹱𑹲𑹳𑹴𑹵𑹶𑹷𑹸𑹹𑹺𑹻𑹼𑹽𑹾𑹿𑺀𑺁𑺂𑺃𑺄𑺅𑺆𑺇𑺈𑺉𑺊𑺋𑺌𑺍𑺎𑺏𑺐𑺑𑺒𑺓𑺔𑺕𑺖𑺗𑺘𑺙𑺚𑺛𑺜𑺝𑺞𑺟𑺠𑺡𑺢𑺣𑺤𑺥𑺦𑺧𑺨𑺩𑺪𑺫𑺬𑺭𑺮𑺯𑺰𑺱𑺲𑺳𑺴𑺵𑺶𑺷𑺸𑺹𑺺𑺻𑺼𑺽𑺾𑺿𑻀𑻁𑻂𑻃𑻄𑻅𑻆𑻇𑻈𑻉𑻊𑻋𑻌𑻍𑻎𑻏𑻐𑻑𑻒𑻓𑻔𑻕𑻖𑻗𑻘𑻙𑻚𑻛𑻜𑻝𑻞𑻟𑻠𑻡𑻢𑻣𑻤𑻥𑻦𑻧𑻨𑻩𑻪𑻫𑻬𑻭𑻮𑻯𑻰𑻱𑻲𑻳𑻴𑻵𑻶𑻷𑻸𑻹𑻺𑻻𑻼𑻽𑻾𑻿𑼀𑼁𑼂𑼃𑼄𑼅𑼆𑼇𑼈𑼉𑼊𑼋𑼌𑼍𑼎𑼏𑼐𑼑𑼒𑼓𑼔𑼕𑼖𑼗𑼘𑼙𑼚𑼛𑼜𑼝𑼞𑼟𑼠𑼡𑼢𑼣𑼤𑼥𑼦𑼧𑼨𑼩𑼪𑼫𑼬𑼭𑼮𑼯𑼰𑼱𑼲𑼳𑼴𑼵𑼶𑼷𑼸𑼹𑼺𑼻𑼼𑼽𑼾𑼿𑽀𑽁𑽂𑽃𑽄𑽅𑽆𑽇𑽈𑽉𑽊𑽋𑽌𑽍𑽎𑽏𑽐𑽑𑽒𑽓𑽔𑽕𑽖𑽗𑽘𑽙𑽚𑽛𑽜𑽝𑽞𑽟𑽠𑽡𑽢𑽣𑽤𑽥𑽦𑽧𑽨𑽩𑽪𑽫𑽬𑽭𑽮𑽯𑽰𑽱𑽲𑽳𑽴𑽵𑽶𑽷𑽸𑽹𑽺𑽻𑽼𑽽𑽾𑽿𑾀𑾁𑾂𑾃𑾄𑾅𑾆𑾇𑾈𑾉𑾊𑾋𑾌𑾍𑾎𑾏𑾐𑾑𑾒𑾓𑾔𑾕𑾖𑾗𑾘𑾙𑾚𑾛𑾜𑾝𑾞𑾟𑾠𑾡𑾢𑾣𑾤𑾥𑾦𑾧𑾨𑾩𑾪𑾫𑾬𑾭𑾮𑾯𑾰𑾱𑾲𑾳𑾴𑾵𑾶𑾷𑾸𑾹𑾺𑾻𑾼𑾽𑾾𑾿𑿀𑿁𑿂𑿃𑿄𑿅𑿆𑿇𑿈𑿉𑿊𑿋𑿌𑿍𑿎𑿏𑿐𑿑𑿒𑿓𑿔𑿕𑿖𑿗𑿘𑿙𑿚𑿛𑿜𑿝𑿞𑿟𑿠𑿡𑿢𑿣𑿤𑿥𑿦𑿧𑿨𑿩𑿪𑿫𑿬𑿭𑿮𑿯𑿰𑿱𑿲𑿳𑿴𑿵𑿶𑿷𑿸𑿹𑿺𑿻𑿼𑿽𑿾𑿿𑀀𑀁𑀂𑀃𑀄𑀅𑀆𑀇𑀈𑀉𑀊𑀋𑀌𑀍𑀎𑀏𑀐𑀑𑀒𑀓𑀔𑀕𑀖𑀗𑀘𑀙𑀚𑀛𑀜𑀝𑀞𑀟𑀠𑀡𑀢𑀣𑀤𑀥𑀦𑀧𑀨𑀩𑀪𑀫𑀬𑀭𑀮𑀯𑀰𑀱𑀲𑀳𑀴𑀵𑀶𑀷𑀸𑀹𑀺𑀻𑀼𑀽𑀾𑀿𑁀𑁁𑁂𑁃𑁄𑁅𑁆𑁇𑁈𑁉𑁊𑁋𑁌𑁍𑁎𑁏𑁐𑁑𑁒𑁓𑁔𑁕𑁖𑁗𑁘𑁙𑁚𑁛𑁜𑁝𑁞𑁟𑁠𑁡𑁢𑁣𑁤𑁥𑁦𑁧𑁨𑁩𑁪𑁫𑁬𑁭𑁮𑁯𑁰𑁱𑁲𑁳𑁴𑁵𑁶𑁷𑁸𑁹𑁺𑁻𑁼𑁽𑁾𑁿𑂀𑂁𑂂𑂃𑂄𑂅𑂆𑂇𑂈𑂉𑂊𑂋𑂌𑂍𑂎𑂏𑂐𑂑𑂒𑂓𑂔𑂕𑂖𑂗𑂘𑂙𑂚𑂛𑂜𑂝𑂞𑂟𑂠𑂡𑂢𑂣𑂤𑂥𑂦𑂧𑂨𑂩𑂪𑂫𑂬𑂭𑂮𑂯𑂰𑂱𑂲𑂳𑂴𑂵𑂶𑂷𑂸𑂺𑂹𑂻𑂼𑂽𑂾𑂿𑃀𑃁𑃂𑃃𑃄𑃅𑃆𑃇𑃈𑃉𑃊𑃋𑃌𑃍𑃎𑃏𑃐𑃑𑃒𑃓𑃔𑃕𑃖𑃗𑃘𑃙𑃚𑃛𑃜𑃝𑃞𑃟𑃠𑃡𑃢𑃣𑃤𑃥𑃦𑃧𑃨𑃩𑃪𑃫𑃬𑃭𑃮𑃯𑃰𑃱𑃲𑃳𑃴𑃵𑃶𑃷𑃸𑃹𑃺𑃻𑃼𑃽𑃾𑃿𑄀𑄁𑄂𑄃𑄄𑄅𑄆𑄇𑄈𑄉𑄊𑄋𑄌𑄍𑄎𑄏𑄐𑄑𑄒𑄓𑄔𑄕𑄖𑄗𑄘𑄙𑄚𑄛𑄜𑄝𑄞𑄟𑄠𑄡𑄢𑄣𑄤𑄥𑄦𑄧𑄨𑄩𑄪𑄫𑄬𑄭𑄮𑄯𑄰𑄱𑄲𑄳𑄴𑄵𑄶𑄷𑄸𑄹𑄺𑄻𑄼𑄽𑄾𑄿𑅀𑅁𑅂𑅃𑅄

O zaman kervan reisi onların hepsine şöyle dedi. "Bir kalıntının paha biçilmez, kıymetli eşyası, şahane mücevher kimde? (Birinizde olması gerekir) yoksa, kutsal Nâga neden bu kadar kızsın? Kimdeyse göle atsın, bütün kervandakileri bu ikazlardan kurtarsın". - O zaman Fa-kie yalvaran bir yürekle ülkesine ulaşıp krallığa faydalı birisi olabilirse, bu sevinci O'na veren gücün Nâga'dan geldiğine inanacaktı. Güneşin doğuşundan saat dört olana kadar büyük bir inançla yalvardı. Bulutlar dağıldı ve yağmur kesildi, bu içler acısı durumdaki hayatını zorla kurtarabildi.

Sırayla ilerledi ve Kiu-mi-tche⁵⁸ (拘密支) krallığına vardı; kralın adı Toen-san-li (頓散泥) idi; sonra Ni-che-tche⁵⁹ (惹惹知) krallığına vardı; kralın adı Hei-wei-mei (黑未梅) idi; sonra che-ni (義匿)⁶⁰ krallığına geldi; bu seyahatlerde üç yıl geçirdi; bir çok tehlike ve zorlukları vücudunu siper ederek ve hayatını tehliyeke atarak aştı; yurduna karşı kadirşinas olmayı yürekte istiyor ve ailesine, prensine hizmet etmek arzusundaydı. O'na acıyan aziz özenle izliyordu. Sonra o dönemde kralı Pei-Leng-leng, (裴冷冷) yönetici vekili Lou-yang (魯陽) olan Sou-lei⁶¹ (疎勒) Kaşgar Cha-lei olarak da anılır)'ye geldi ve orada beş ay kaldı. Sonra da Yu-tien'e (于阗) geldi Ts'ien-toen (阗) olarak da anılır, bazen de (Houo-tan); (豁旦)⁶² Sanskritçe'de Kiu-sa-tan-na (瞿薩怛那) (Çince'de dünyanın memesi krallığı) geldi.

58 Chavannes, Documents sur les tou-kine occidentaux, index, s.339 Arap kaynaklarında Kumedh krallığı.

59 Chavannes'e göre a.g.e. s.349 Pamir dağlarında bir krallıktı.

60 Chavannes'e göre a.g.e. s.362.

61 Kaşgar.

62 Chavannes'e göre a.g.e. s.362. Khotan. T'ang'ların Tarihi (CCXXI. Fasıl, 1. kısım, s.16 vo), bize, Khotan kraliyet ailesinin isminin Wei-tch'e olduğunu öğretiyor. Yine burada (s.17 r), Tche-te devrinin başında (756-757), Khotan kralı Wei-tch'e-Cheng'in, savaş meydanlarında hezimete uğradıktan sonra, Çin sarayına sığındığını ve Kien-yuen'in 3üncü yılında (760), kardeşi Wei'tch'e-Yao'ya (Ou-k'ong hikayesinde adı geçen kişi buydu), "dört garnizon"un Çinli vali yardımcısı ile birlikte ülkeyi yönetme görevi verildiğini öğreniyoruz. T'ang'ların Tarihi ile Ou-k'ong arasındaki bu uyum, bu hikayenin doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Hoten kralı Wei-tch'e Yao (尉遲曜) dir. Ayrıca Tcheng-Kiu (鄜城)) yardımcı yöneticilik yapmaktadır. Orada altı ay kaldı. Daha sonra Po-hoan⁶³ (鉢流) (Yakarık) ülkesi de denilen Yakarık şehrine geldi. Şehrin yöneticisi Sou-Tchen (蘇岑) idi. Sonra Kiu-che-to⁶⁴ şehrine geldi. Onun şefi Mai-tšiuen'dir.⁶⁵ Sonra geldiği Ngan-si (安西) şehrinde "dört garnizonun" baş yöneticisi k'ai-foui-t'ong-san-se, kien-kao-yeou-san-ki, tchang-che idi ve aynı zamanda şehrin Vali yardımcısı ve yu-che-ta-fou'su⁶⁶ Kouo-Hin (鄯善) idi. K'ieou-tse⁶⁷ olarak da adı geçer). Doğru isim K'iut-che (龜茲) ülkesinin kralı Po-hoan'dır. (白環) Batı kapısının dışındaki nilüfer manastırında adı Ou-t'i-t'i-si'yu (烏提提屏魚) olan yüce bir çramana vardır: O'na bir bölümü üç sayfa tutan Daçabala sûtra'yı tercüme etmesi için ısrarla yalvardı. Üstad Çin Hindistan ve "Dört garnizonunun" dillerini aynı netlikle konuşabiliyordu. Bu Daçabalasûtra'yı Buda çravasti krallığında telafuz etmişti. Ngan-si topraklarında Ts'ien-tsien (前踐) dağı ve Tsi'en-tsien mabedi bulunur; Ye-po-che-ki (耶婆瑟築) dağı da bulunur; bu dağda damla damla akan bir su müzikal sesler oluşturur; bir kere yılın belli bir tarihinde bu sesler bir şarkı oluşturmak üzere derlenir; bu nedenle orada Ye-po-che-ki mabedi kuruldu. Batıdaki ve doğudaki mabedlerin adı T'ou-kiue ve A-che-li-ni (阿遮哩或)'dir.⁶⁸

63 Chavannes'e göre a.g.e. s.358. Türkistanın karşısında bir şehir.

64 Bu şehrin yerini tespit edemedik.

65 Bu cümlelerin tercümesi şüphelidir, çünkü Mai bir Çin ismi değil.

66 Bu çince bir ünvanıdır. Manasını bulamadık.

67 Chavannes'e göre a.g.e. s.363. K'ieou-tse ülkesi, bugün, Baba gölüne (Çin Türkistanı) dökülen, Koxu ırmağı üzerindeki Kutche (庫車) dir. K'ang hi sözlüğü, bu krallığın adındaki kelimesinin Koei olarak değil, K'ieou (丘) ya da Kieou (力烏) olarak telaffuz edilmesi gerektiğini belirtiyor. Yukarıda (s.345, not 4), Kutche'nin, Ngan-si'yi oluşturan, "dört garnizon"un valisinin oturduğu yer olduğunu gördük; bu hikayenin niçin birdenbire Ngan-si'nin idari merkezinden K'ieou-tse krallığına geçtiğini açıklığa kavuşturuyor, aslında bu ikisi aynı yer.

68 Chavannes'e göre a.g.e. s.364. Hiouen-tsang bu iki mabedi de tanıyor ve hatta A-che-lini mabedinden adıyla söz ediyor; bu mabet şehrin kuzey-batısında yer alırdı, güney-doğudaki diğerinde ise Uygur kökenli rahipler yaşardı. H.T., I. 7; II. 49-50.

Bu şehirde bir yıldan uzun bir süre kaldı. Daha sonra üç ay boyunca kaldığı, yardımcı yöneticisi Yang-je-yeou, (陽日社) kralı Long-jou-lin (龍如林) olan Ou-k'i (烏耆)⁶⁹ krallığına geldi.

Ayrıldığı bu yerden daha sonra Pei-t'ing'e (北庭)⁷⁰ geldiğinde bu bölgenin yönetici yardımcısı Yü-che-tu-fou ünvanlı Yang Hsi-ku Lung-hsin tapınağının rahibi ile birlikte Yü-t'ien (Hoten) çramanası Che-lo-tu-mo'nun Che-ti-king (Duşabhumi Sutru)'yı tercüme etmesini istedi.

69 Chavannes'e göre a.g.e. s.364. (烏) kelimesi, burada, (焉) için kullanılmış olmalı; gerçekte, Ou-k'ong K'ieou-tse (Kutche) krallığına ve Pei-t'ing'e (Ouroumsti) gitmek için, muhakkak, Bostang gölü kıyısındaki, Yen-k'i (焉耆) ülkesinden yani Kharashar'dan geçmiş olmalı. Si-yu-t'ou-tehe'de geçen, fakat Stan, Julien'in tercümesinde eksik olan, T'ang-si-yu-ki'nin bir pasajında, Ou-k'i ismi veriliyor; düşünülen bir notta, "ou" karakterinin, "yen" karakterinin değişmiş bir formu olduğu belirtiliyor. "Bu ülkenin ismi A-ki-ni, eskiden Ou-ki'i denilirdi". Demek ki, Vivien de Saint Martin'in de, "mesafelere ve yönlere" dayanarak iddia ettiği gibi (H.T. III, 264), Hiouen-tsang'ın A-ki-ni'si, Kharachar ülkesi. Watters, belki de "biraz fazla" zekice yorumuna göre (China Review, cilt XIX, s.108), A-ki-ni, Sanskritçe ateş anlamına gelen "agni", Yen-k'i ise, Türkçe ateş anlamına gelen "yang hi" den gelmektedir.

70 Chavannes'e göre a.g.e. s.365. Pei-t'ing ya da Kuzey Sarayı, Ouroumsti şehrine tekabül etmektedir Çince, Ti-hoa-tcheou. (迪化州)

Üstad sanskritçe metni okudu ve sözlerini tercüme etti, çramana Ta-chen (大 震) yazdı; çramana Fa-tchao (法 超) düzeltti; çramana Çhan-sin anlamını kontrol etti, çramana Fa-kie (法 界) sanskritçe metni ve terçümesini kontrol etti. Hoi-hiang-luen-king'in metni de aynı şekilde yapıldı. Sûtraların tercümesi yapıp yazımı bittiğinde, Pei-t'ing'in ve "dört garnizonun" genel muhafızı, İmparatorun temsilcisi Toen-Ming sieou (段 明 秀) Pei-t'ing'e geldi; sonra yıl ise burcunda iken tcheng-yuen'in beşinci senesi (789) dokuzuncu ayının onüçüncü gününde, bu bölgenin yönetici sekreteri ve tahsilat yöneticisi, Nieou-hin ile (牛 所) tahsilat yöneticisi Tch'eng-Ngo (程 金 若) ve diğer şahıslarla birlikte temsilciyi izleyerek saraya (Çin) saygı sunmaya gitti.

Bu dönemde, kum nehri (Gobi) geçilmesi imkansız olduğundan, Hoi-hou (Ouigours) yolunu izledi. Fakat, Chen-you⁷² inançlı biri olmadığından bir araya getirdiği Sanskritçe kitapları yanına almaya cesaret edemedi; onları Pei-t'ing (Ouroumtsi)'deki Long-hing mabedinin kitaplığına bıraktı. Yaptığı Çince tercümeleri elçiden sonra başkente götürdü. Altıncı yılın (790) ikinci ayında üst başkente geldi. Bir kraliyet emriyle Ti-long (提 隆) kapısındaki elçiler oteline yerleşti. Saray elçisi, Toan-Ming-Sieou, Çakya'nın gerçek vücudunun kalıntısı olan diş ve tercüme edilmiş sûtraları alıp saraya sundu. İyiliksever kral onları tso-chen-ts'e-kiun'a sûtraların metnini kopya etmesi ve Buda'nın diş kalıntısıyla birlikte devretti.

72 Chavannes'e göre a.g.e. s.366. Chen-yu, Han'lar devrinde, Hiong-nou'ların hükümdarının ismiydi; Uygurlar da, Hiong-nou'lar gibi Türk ırkından olduklarından, yazar hükümdarlarına Chen-yu ünvanını vermekte.

O zaman, tso-kie-kong-to-che olan Tao-Wentch'ang (漢文塢) metinden şaşmadan aynen kopya ettikten sonra onu saraya sundu ve aynı anda şu istekte bulundu: "Hiçbir ünvanı olmayıp, Ngan-si'den gelen daha önceleri Fa-kie adıyla çağrılan, soyadı Ch'e(車) ve şahsi adı Fong-tch'ao olan din adamı Wu-k'ong altmış yaşındadır.

Tchang-king mabedinde oturmasını istiyorum". Bu yılda, ikinci ayın yirmibeşinci gününde Wu-k'ong O'na gerçek rütbesini veren kararnameyi aldı; gerisi isteğe uygun olarak verildi ⁷³.

Diğer taraftan, adı geçen bölge yöneticisinin tahsilat görevlisi Kiu-Fong-tch'ao (Wu-k'ong) olarak adlandırılan kişiye verilecek ünvanla ilgili istekte bulundu; beşinci ayın on beşinci gününde bir imparatorluk kararnamesi ile ona tchoang-ou-tsiang-kiun ünvanı, cheou-tso-kin-ou-wei-ta-tsiang-daki yardımcı görevli, asıl bir görevli gibi ayrıca che-t'ai-tch'ang k'ing ünvanlara verildi. Ayrıca şöyle bir imparator kararnamesi yayınlandı:"Kararname: "Bu Nieou Hin ve arkadaşları Leou-cha (Gobi çölü) dan geçen Batı'daki krallıklara kadar bir seyahat yaptılar; üç ordunun kendilerine katılma isteğini duydular: onbinli mesafedeki yörelerin saraya katılma isteklerini arttırdılar, yağmur kar demeden bıkmadan yürüdüler. Ganimet, sağ salim yerine vardı; fermanın cevabî sözlerini getirdiler; arzusunu gerçekleştiren Fan K'iang'ın (范 亮) şöhretine sahip oldular; uzaklardan çıkan Pan Tch'ao'nun (班 超) ⁷⁴ hatırasını yadettiler; elçileri teşvik amacıyla önemli mevkilere getirilsinler. Daha öncekilere uyulsun".

73 Bu kişinin isminin önünde, tam tercümesi çok zor olacak olan, uzun bir ünvan silsilesi bulunmakta.

74 Chavannes'e göre a.g.e. s.367. Tarihçi Pan Kou'nun kardeşi Pan Tch'ao (M.S. 32-102) Türkistan'a yaptığı seferle meşhur olmuş olan bir generaldir, Fan K'ang'a gelince, onunla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

İşte bu yıldadır ki, bir zamanlar Fa-kie olarak anılan ve şimdi adı Wu-K'ong olup imparatorluk bahşîyla gerçek bir ünvana aynı zamanda emur şapka taşıma hakkına ve görevli çizmelerine kavuşan bu şahıs bu şerefleri mahcubiyetle kabul etti; bunlara layık olmayacağından, başaramayacağından şüpheleniyordu. Tchan-king mabedine çekildi, sonra doğduğu yöreye gitti; o zaman anne ve babasının kabri üstüne dikilen ağaçların çok büyümüş olduğunu gördü; kardeş ve kuzenlerinden hiç kimse kalmamıştı; arasına dönmek istediği kimselerden çok azını işitip görebiliyordu. Bütün seyahatleri boyunca kırk yıl geçmişti. Batıya gittiğinde yıl sin-mao (MS 751) yılıydı ve şimdi keng-ou (MS 790) yılındaydık. Anne babasına destek olamadığı için üzüldü, fakat uygun bir çağa rastladığı için sevinçliydi. Hediye ettiği diş ve sûtraları imparatorun sıhhatinin uzun sürmesi dileğiyle sundu. Seyahat sırasında yazıp sunduğu Che-ti-king (Daçabhumi sûtra) el yazması dokuz bölümden oluşan yüzyirmibir sayfalık bir eser meydana getiriyordu. Buda, iyi düşünceye kavuşmak için, iki hafta geçiriyor; sonra şekil değiştirerek, Maheçvara tanrısının evinde, taş yapıtların saklı hazinesi sarayında, bu sûtrayı açıkladı. Yüce bodhisattvas'larla Vajra-mani-vatna dağı tepelerinde oturduğunda Bu da, hoei-hiangluen-king'i (Bhava-samkrânti-sûtra) açıkladığı üç bucuk sayfalık tercümesi bir bölüm oluşturur. Yukarıda da söylendiği gibi Che-li-king (Daçabala sûtra) üç sayfalık tercümesi bir bölüm oluşturur.

Bu üç eser yüz yirmi dokuz sayfadan oluşan dokuz bölümüyle bir defter oluşturur. Bu satırların katalogda yer almadığını da düşünerek, geçebilecek uzun yıllar ve ayların da korkusuyla düzmece kitaplar olmasından şüphelenilmedi; "şimdi (der) tümünün Tang hükümdarlığı zamanında, Tcheng-yuen (785-804) döneminde yazılan k'ai-yuen (713-7411 döneminde yapılmış Budizm dini kataloğunda yer almasını istiyorum". Veya, Aziz T'ang İmparatorluğundan ayrıldığından bugüne kadar, dört imparator nesli geçti, buz gibi sis ve beni yoran karın altında kırk yıl geçirdim, bütün kutsal kalıntılarında ibadet için tüm hacıları yaptım; geçtiğim krallıklarda ve şehirlerden bazılarında bir defa ibadet ziyareti yaptım; bazısında on gün kadar kaldım; bazısında birkaç on gün kaldım, bazılarında tam birkaç ay kaldım. Bazen beni mutlu edenlerle, bazen korkunç soyguncularla karşılaştım. Sevinçli anlarım çok az oldu; büyük acı veren şeyler çoktu; ancak detayları anlatırken bütün kalbimi açabilirim. Önemli olan genellikle yükselen bilge bir imparatora rastlamak şansına eriştim; umarım ki, iyilik dağıtan tavırlarıyla sayısız nesiller boyunca dini yayıp genişletecektir".

Ben, çramana Yuen-tchao, (圓 照)⁷⁵ çok az

imkanları olan ve hiçbir edebi meziyeti olmayan bir kimseyim; fakat tercümeleri ikinci bir kez şereflendirmek için uygun bir çap bulmaktan mutluluk duyarak gerçek aracı anlatmak ve kiralamak üzere bir "tablolarla hatıraların devamı" düzenledim ve aynı zamanda "K'ai-yuen (713-741) döneminde yazılan bölüm"ü düzenledim; Bhadanta Wu-k'ong bütün seyahatlerini bana anlattı ve tablo ve kataloglara eklemek ve söylenenlere kefil olmak üzere bu anlattığını bana teslim etti. Sonraki yıllar boyunca ta başa giderek onu sorguya çektim; sözlü anlatımlarını saygıyla kaydettim; becerikli olmayan fikirlerim ve tam olmayan üslubumla bunu düzene koydum. Yüksek yetenekli ve üstün kapasiteli insanlar lütfedip onun anlamının derinliklerini araştırırsınlar.

75 Chavannes'e göre a.g.e. s.370. Song-kaoseng-tchoan'da, Yuen-tchao'ya ayrılmış olan kısa açıklama (-/ Fasil, s.29-30), bize, soyadının Tchang (張) olduğunu ve Lan-t'ien'de (Günümüzde, Si-ngan-fou'ya bağlı olan, ilçe) doğduğunu öğretiyor. 778 yılında, onüç din adamıyla birlikte, kutsal kitapların eski ve yeni meallerini yeniden gözden geçirmek gibi, zor bir işe memur edildi. Yuentchao'nun yazdığı önemli eserler arasında, üç fasıldan oluşan, Pan-jo-san-tsang-siu-kou-kin-fani-t'ou-ki (般若三藏經古今釋義) ya da, Tripitaka'nın ustası Prâjna'nın, eski ve yeni tercümelerin tablolarla etüdünün devamı ve yine üç fasıldan oluşan, Tchen-yuen-siu-k'ai-yuen-che-kiao-lou (真元禪開釋教錄) ya da, K'ai-yuen devrinde yazılmış olan katalogun Tchengyuen devrinde yazılan devamı sayılabilir. Bu iki esere, ilerideki satırlarda atıfta bulunulacaktır. Yuen-tchao öldüğünde 82 yaşındaydı, ancak hangi sene öldüğü bilinmemektedir.

4. Kİ-PİN ŞEHRİNİN MEVKİİ VE TARİHÇESİ

Çin kaynaklı bilgilerin çok gözükmemesine rağmen, Ki-pin şehrinin yeri tam olarak henüz belirlenememiştir. Han hükümdarlığı döneminde, Wu-ti (MÖ 140-87) zamanında Çin bu ülkenin ismini ve varlığını öğrendi; Tchao-ti ve Siuen-ti döneminde kesilen ilişkiler Yue-ti (MÖ 48-33) zamanında tekrar kuruldu ve Son Han imparatorluğunun varisleri zamanında devam etti. İlk Hunlar tarihindeki Ki-pin ile ilgili notlar keşiş Hyacinthe (Sobranie sviediennii o narodah obitavchih vesrednei Asü, Petersburg 1851 1851, cilt 3, sayfa 48 ve sonrakiler) ve Wylie (Notes on the Western Regione, Journal of Antropological kitabında cilt X (1881), sayfa 33 ve sonrakiler)de yer almaktadır. O zamanlar Ki-pin'de Sal (Çakas) halkları oturmaktaydı; kuzeyde Yue-tche büyük krallığıyla, güney batıda Ou-ye-chan-li krallığıyla komşuydu. Bu göstergeler şehrin yerinin tesbiti için yeterlidir. Yunancadaki Kophen adına çok zayıf bir benzetişten dolayı Ki-Pin'in-Kabul vadisiyle aynı olduğu savunuldu. Fakat, Kubha'nın, Ved dinindeki tanımlamasına eşdeğer bir şekilde Kophen ismi büyük bir ihtimalle Megasthene'in onu derlemesinde gerçek kullanımdan gelmektedir. Diğer bir Hint nehri olan Candvabhaga'da durum aynı idi; Makedonya dönemi Yunan yazarları tarafından bilimsel veya dini bir ad olan Akelines (Ved dininde Asikni) olarak adlandırılır. Ptolemyus coğrafyası, daha yeni ve gerçek bilgilerin ışığı altında, Kophen'i kabul etmez.

Kabulistan'ın başlıca nehri bu eserde Koas adını alır. Lassen, haksız bir şekilde böylece modern Kunas'ı tanıdığına inanıyordu; gerçekte Kabul sözkonusudur, çünkü Batlamyus Suostos (Sanskritçe Suvâstu)'un onun kolu olduğundan bahseder; bu isim bile (Kubhâ, Kuvâ, Kuâ) Ved deyimlerinin gerçek bir değişmesidir. Şayet Koas, Hint-Sikh zamanında kullanılan bir şekilse, Ki-pin ona nasıl bağlanabilir? Kubha şeklinin sürekli olduğu varsayılsa bile, Ki-pin son kelimenin telaffuzunu haklı göstermek için bu ismin Yunanca çevirisinden kopya edilmiştir. (Strabon'un Kôphês değil de Kôphên olarak yazdığını görmekte fayda vardır). Çinli coğrafyacılar, örneğin Pien-i-tien ve Hai-kouo-t'ou-tche, Ki-pin'le Keşmiri aynı kabul ederler. Bu yorum belki de geleneksel bir şekilde ismin çevirisi ile rahatça uyum sağlar. Ki karakteri bizim yolumuzda bile, (Chin-i-tien kitabında LXXVII, cilt 44, Stan Julien tarafından, Methode pour dechiffrer et transcrire sayfa 119 no. 535) Kaniska adının ilk hecesini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Ayrıca Pien-it-ien'de (Julien de laud. kısmı) Kalinga ilk hecesi bulunur. O halde Hintçe ka hecesine karşılık verebilir. İkinci karaktere pin ise pil (a) veya pîr (a) Hintçe ögenin normal karşılığıdır. Böylece Çince'de Râhula Sanskritçe ismi, ho-lo-ou-lo adlı bilimsel kopyaya başvurmadan, iki karakter şeklinde lo-yun haline getirilir. Prâkritlerin Hindistan'da bile yaptıkları gibi, Çinliler Çince'de sonda sessiz bir harf olmadığı için Batlamus'un adamları ona Keşmir adını Kaspêria, Kaspeiraioi şeklinde naklederler. Böylece Kaçmira bilimsel adı Kaspîr (a) olarak telaffuz edilmiş, en azından işitilmişti.

Hintli keşifler tarafından bilimsel tercümelerin incelikleri

öğretilmesinden önce Çinliler Kaspira'yı Ki-pin veya Ka-pin'den daha iyi bir şekilde gösteremiyorlardı. Böylece, Kabul ülkelerini tamamen dışlamak için Han'ların tarihinde bile Kao-fou (高附) ve Ki-pin krallıkları devamlı bir şekilde farklı olarak ele alınır. (Specht bakınız, etudes sur 1'Asie Centrale, sayfa 9, 11). Sonraki hükümdarlıklar (Wei, Souei, T'ang) tarihinde aynen kopya edilmiş bulunan Han'lar tarihi, Su-sen olarak kısaltılmış şekilde adı geçen Siseou-sien'i Ki-pin'in başkenti olarak anlatır.

Sanskritçe'de Sudarçana olarak geçen "hoş görünüş" Wei tarihinde Chankien (善見) şeklinde verilir. Bu isim tam olarak Siseou-sien'in iki hecesini bulundurur. Kuzey Wei tarihi T'ai-ou-ti (MS 452)'nin Tcheng-p'ing ilk yılı içinde bir Ki-pin elçisinden bahseder. Bu tarihe eklenen batı halklarıyla ilgili not Han tarihini tekrarlar, fakat bir kaç kesin detayı da verir. Ki-pin'in başkenti Po-lou'nun güney-batısında Pe-wei'nin başkentinden 14200'li uzaktadır; ülke dört sıra dağla çevrilidir; doğudan batıya uzunluğu 800'li, kuzeyden güneye uzunluğu 300 li'dir.

Bir buçuk asır sonra, Ki-pin'in gerçek yeri unutuldu; bu artık Çin'li soylular tarafından saklanan geleneksel bir deyim veya Güney Hindistan sınırındaki krallıklara geliş güzel verilen bir isim oldu.

Souei tarihçileri (581-617), Ta-ye (605-616) döneminde bir ordu gönderen Ts'ao'nun ülkesinde Han'ların Ki-pin şehrini tanıdıklarını zannediyorlar. Fakat onu tarihlendirmişlerinden (Souei tarihi, LXXXIII. Bölüm, tercüme Hyacinthe, laud eseri, sayfa 205; ve sayfa 189; bir bölümü Remusat'ta, Nouveaux essais, I. sayfa 234 ve sonrakiler, 210 ve sonrakiler) ve ismin benzerliği büyük ihtimalle Hiouen-tsang'ın Ts'ao-kiu-tch'a (藩 矩 叱) veya T s'ao-li (Memoires, II. 185 ve sonrakiler) olarak adlandırıldığı krallığın Ts'ao olarak anılan özel bir karakteriyle fark edilen, Semerkand'ın güney doğusundaki Gazne'dan bahsedildiğini gösterir (ibid. I, 19). T'ang'larla birlikte Ki-pin ile ilgili bir not bulunur (CCXXI. bölüm, sondaki 1. bölüm; Hyacinthe tercümesi, eser sayfa 236; bir kısmı, Rémusat eser sayfa 211-213). Ou-te dönemi (619) ikinci yılında Ki-pin, hediyeli bir elçi gönderir; bu Tcheng-Kouan (627-649) yeni elçi dönemidir. Hindistan'dan gelen diğer bir elçi başkentte aynı anda bulunuyordu. Tch'ou-lo-pa (處 羅 拔) (Keşmirli Durlabha-varhdana'da olabilir) adlı prensin sadakatini getirmişti. İmparator T'aiTsong bu çift saygıdan o kadar hoşnut kaldı ki, bakanı Wei-Tcheng ile tebrik yazısı gönderdi. Her iki milletin elçileri bir şeref kıtası eşliğinde geri döndüler. Aynı dönemin (642) onaltıncı yılında başka bir Ki-pin elçisi kraliyet sarayına gitti.

Hien-k'ing üçüncü yılında (658), Ki-pin Çin İmparatorluğuna katıldı ve Sieou-sien genel yönetimi oldu. Chen-long (705) dönemi başlarında, Ki-pin kralı Sieau-sien "genel yöneticisi" ünvanını aldı ve Sieou-sien ile onbir bölgesine hükmetti. K'ai yuen (719) yedinci yılında bir Kipin elçisi hediye olarak astronomi kitapları, tıp ilaçları ve büyü incelemeleri getirdi. Tien-pao (745) dördüncü yılında, Kipin veliahtının kim olacağı bir imparatorluk kararnamesiyle tespit edildi. Nihayet K'ien-yuen (758) dönemi başında, son bir elçi Kipin'den gitti.

T'ang tarihinin Wu-K'ong'un beraberinde gittiği ve T'ien pao (750) dokuzuncu yılında saraya ulaşan elçiden bahsetmemesi tuhaf gözüküyor. T'angların Ki-pin'i tartışmasız Keşmir'den farklı bir yerdir; her iki ülkenin imparatorluk tarihindeki yeri ayrıdır; her birinin kendi kralı, başkenti ve elçileri vardır. Nihayetinde, Wu-K'ong'un şahitliği daha anlamlıdır. Ki-pin elçisine ülkesine kadar refakat edip görevini tamamladıktan sonra o, Keşmir'e geçer. İzlediği güzergâh ve Kipin adı, T'anglar döneminde gerçek bir değeri olmayan basit bir konsolosluk görevlisi olduğunu gösterir. Wu-k'ong geçtiği ve kaldığı ülkeleri adlandırır: Ki-pin adından bahsetmez. Ki-pin şehriyle ilgili tek olumlu işaret onun Gandhâra'ya göre yönünü belirler: "Gandhâra Ki-pin'in doğu başkentidir." Gandhâra çok tanınmış yerdir, başkenti Purușapura, modern Peşaver kentinde Kabul-rud sınırında devam etmektedir; ikinci büyük başkenti Udabhânda, Indus nehrinin sağ kıyısında yükseliyordu. (Stein, Zur Geschichte der Çahis von Cabul, sayfa 199). Özetle Gandhâra tarihinin çeşitli kesimlerini birleştirerek Kipin'in modern Kabul-rud'un aşağı vadisini kaplıyordu; batıda kalan Ki-pin orta vadiye yer alır.

Üst vadi başka bir ülke egemenliğindeydi; belki de Udyâna ülkesine batıdan komşu olan Pou-lou (中勃律) veya küçük Po-lou'lara (南靈) aitti; kralları Ye-to'da, Soi (溱夷) nehri üzerinde otururdu; bu şehrin batısında kia-pou'lo (迦布羅) büyük şehri vardı. (T'ang'lar tarihi, CCXXI. bölüm, 2.kısım, sayfa 6.V) Sonuçta, Ki-pin konusu o kadar belirsiz ve oynaktır ki, Si-yu-t'ou-che (İmparator K'ien-loung emriyle 1756-1782 yılları arasında hazırlanmış) hanedanlık tarihinin çeşitli kesimlerini birleştirerek Ki-pin'in modern Hindistan (流都斯坦) olduğu sonucuna varıyor.

Ki-pin üzerinde (Gandhâra ve batı komşu ülkeleri) T'ang'lar döneminde Budizm hüküm sürüyordu. Wu-K'ong'un bahsettiği çok sayıdaki dinî yapılar kraliyet ailesinin sofu yapısını ispatlar. T'anglar tarihi bize bu hükümdarlık döneminin bir çok prensini anlatır. 642 yılında, Ki-pin'den gelen elçinin anlattığına göre, Prens Ho-hie-tche (曷曷支) kurucu Hing-ye'den (曷曷) sonra onikinci yöneticiydi. 719 yılında, kralın adı Ho-lo-ta-tcheu-te-le ( ) idi. 739 yılında, kral Ou-san Te-le-li (烏散特勒) yaşlandığından imparatorudan oğlu Fo-lin-ki-p'o'nun başa geçmesi için izin istedi. O'nun da oğlu p'o-p'o ( ) veya P'o-fou (浮富) 745 yılında Ki-pin ve Ou-tchang (Udyâna) kralı olarak tanındı. Şüphesiz bu kral Sa-po-ta-kan'ı elçi olarak göndermiş ve dönüşte Wu-K'ong tarafından ziyaret edilmişti, zira 758 yılında hala başta idi. Wu-k'ong'un ilişkisi, çok kısa bir süre sonra bu kralın artık yönetmediğini ve kral Jou-lo-li'nin başa geçtiğini gösterir.

Bütün göstergeler bir Türk hakimiyeti karakterlerinin oluştuğunda birleşirler. Wu-k'ong bize kralın Kanişka'dan geldiğini söyler. İsimler ve ünvanları apaçık Türkçe'dir. Te-le veya te-le-li Türk saray hiyerarşisindeki kraliyet ailesi soylularınca taşınan ünvanlardı. Tou-Kioue (Türkler)'lerle ilgili Çin belgeleri görevlilerin orada 28 sınıfa ayrıldığını gösterir.

Başta, Tou-Kioue'lar arasında 618 yılından sonra Hakan olarak diğer kavimlerde şe (che) olarak adlandırılan ordular komutanı vardı. Oğulları ve küçük kardeşleri O'nu Te-le diye çağırırdı. Üst rütbeli askerler Che-hou (-ehu), Kiu-lin-tchoue ve benzeri şekilde ta-kan gibi adlar alırlardı (Stan Julien Documents Histeriques sur les Tou-kioue, Journal asiatique, 1864, II, 201). Bu ta-kan ünvanı Ki-pin kralının elçisi Sa-po-ta-kan tarafından taşınır. Şahit, ilişkilerinin T'ang tarihinde sıkça rastlanan Te-le şeklini teyit ettiğini, hatta bir Çinli bilim adamının XIII. asırdan itibaren te-k'in olarak düzeltilmesini teklif ettiğini gözlemek konu dışı bir şey değildir; le (勒) ve k (鞞)'in karakterleri arasında bir karışıklık olduğunu kabul ediyordu. (Devéria, La Stèle funeraire de Kiuèh Theghin, T'oung-Pao, II (1891), 229-231). Te-k'in ünvanı böyle oluşturulmuş şekliyle Türkçe teghin'in (tekin) karşılığıdır ve şahıs isimleri eklerinde sıkça kullanılır; Barhatekin, Subuktekin vs. Fakat güzergah iki karakteri ayırır; te-le yazmasına rağmen, T'ang tarihindeki te-le-li'ye karşı te-k'in-li ünvanını verir.

Gandhâra'da Wu-k'ong tarafından ziyaret edilen bir çok manastır isminde de yer alan hou-li kelimesi (K'o-hou-li, Sa-kin, hou-li, Tchen-tan-hou-li) aynı şekilde Türk isimlerinden gelmiş gibidir; Kiu-tche krallığında Hiouen Tsang tarafından ziyaret edilen iki manastırın isminde de rastlanır; biri de öteki Tchao-hou-li adını taşır (H:T: II, 6). VIII. yüzyılda Udyâna Gandhâra yöresindeki Türklerin hakimiyetiyle ilgili Wu-k'ong'un ilişkilerinden elde edilen bilgiler rahatsız edici bir problemin çözümü ile ilgili ipuçlarını verir. Yakın zamanda Peşaver bölgesinde ele geçirilen ve Senart tarafından yayınlanan (Journal, as. 1894, II, 332 ve sonrakiler 504 sonrakiler) esrarengiz yazıtlar, görünüş itibariyle 1890 yılındaki Fin seferinde elde edilen Orhun yazıtlarını hatırlatıyorlar (Helsinffors, 1892'de Fin topluluğu daha sonra da M.W. Radloff tarafından yayınlanmış). Bu yazıtlar 1893'e M.V. Thomson tarafından çözülmüştür. (Buletin Ac. roy. Sc. et Lett. du Denmark, 1893, sayfa 285-299, Memoires de la Soci t  finno-augirienne, V, Cilt I, 1894).

M. B hler Origine de l'alphabet Br hma (Viyana, 1845) adlı güzel eserindeki ek bir notta bu tuhaf benzerlikten bahsetti fakat nereye varacağını kestiremedi. "Bana göre değeri bilinmeyen işaretlerin, bildiğimiz alfabe işaretleriyle benzerlik taşıyacağı, şayet benzer işaretlerin sayısı azsa ve karşılaştırmalar bu bilinmez işaretlerin görüldüğü belgelerin yorumu için kesin bir sonuca g t rm yorsa buna en k  k bir değer vermek bence çok tehlikelidir. şayet böyle bir metot geçerli olsaydı, Sibirya'daki Türk yazıtları ile yeni bulguların çok yakın ilişkisi olduğu çok daha açık bir şekilde açıklanabilirdi.

M. Thomson tarafından verilen Orhun ve Yenisey alfabelerinde şunlar bulunur: "Albay Deane'nin yazıtlarında bulunan onikiden fazla işaret". Wu-k'ong sayesinde, sonuçta artık korkacak bir şey yoktur, aksine bu sonuç kendini kabul ve tavsiye ettirir. Orhun yazıtları hemen hemen bizim ilişkimizle çağdaşlıklar: Bahsedilen prens Kioue-Te-le veya (Gültekin) Kül-Teghin 731 yılında öldü. Şahısların benzerliği tarihlerin yakınlığı, ırkların kimliği, Afganistan'daki yeni yazıtların Türk yazıları olduğunu gösterirler.

Büyük bir ihtimalle Ki-pin'deki Türk uygarlığı ile Rajarangini'ni Çahis'hler olarak ve Albiruni tarafından Kabul Shâhiyas'ı olarak adlandırılan uygarlık aynıdır. Bu prensler, Albiruni'nin anlattığına göre Türktü, Tibet kökenli olup Budizmi canla başla korurlardı. İlk olarak Barhategin, tegin kelimesi bulunan bir ad taşıyordu, Çince'dekarşılığı te-le (ül Teghin, Orhun'un Türkçe yazılışı-Kiou-te-le, Çince yazılışı (?) ve T'anglar tarihi). Çahis'ler⁷⁶ Budist yönetimi IX. yüzyıl sonuna kadar kesintisiz devam etti. Sonra bir Brahma uygarlığı ismini değiştirmeden O'nun yerine geçti ve hemen hemen altmış nesil boyunca devam etti (Alberuni'b İndia tercüme Sachau, I1, 10, ve sonrakiler). (883-901) Budist Çahislerin düşüşünü gören Çankaravasman'lardan itibaren Keşmir kronolojisindeki nesil sayısı bizi tam olarak Kaniska'ya (elli yedi prens, bu dönemde) getirir. Wu-k'ong, diğer taraftan kralın Kanişka'dan inme olduğunu söyler. Farklı gelenekler arasındaki uyum tamdır. Kanişka'dan gelme bir Turuşku uygarlığı, IX. yüzyıl sonuna kadar Gandhâra'yı elde tuttu.

---

76 Ed Chavannes'a göre takip eden satır, derebeyi olur.

Wu-k'ong zamanındaki Çahis'ler Keşmir'in derebeyleri idi.

Lalitâditya-Muktapida sarayda beş büyük büro kurduğunda, kral Çih'yi görevlerinden birini yapması için davet etti (Raj-tar IV, 143). 750 tarihinde Çinin himayesini istemeye gelen Ki-pin elçisi sadece uzak bir vassalın bağıllığını teyit etmek düşüncesinde değildi; Aynı zamanda acil bir çifte tehlikeye karşı şüphesiz yardım istiyordu. Lalitâditya'nın orduları, Çâhi'yi batıdan gelen Arap ve kuzey doğudan gelen Tibetli akınlarına karşı korumak için yetersizdiler. Tibetliler bir asır boyunca büyük bir imparatorluk kurmuş ve Çin ordularına bir kaç unutulmaz mağlubiyet tattırmıştı (Bushell, The Early History of Tibet, J.R. As. S. ns. XII, 435-541). 736 yılında doğuda Udyâna ile komşu olan Büyük Po-liu (Baltistan)'yu ele geçirdiler ve Çinliler onları onbir yıl boyunca oradan çıkaramadı (747).

Batıda Araplar Kabul'ü devamlı tehdit ediyorlardı. 657 yılından sonra Abdurrahman şehri aldı, fakat vergiler az bir müddet sonra kesildi, 683-684 yıllarında Abdülaziz elinde silah vergiyi almaya geldi ve kralı yenerek öldürdü. 697-698 yıllarında Kabul kralına karşı yürüdü, fakat geri çekilerek savaştı. İki yıl sonra Abdurrahman intikamı alır, fakat daha sonra yenilen kralla anlaşarak Hindistan yöneticisi Haccac'a karşı birleşir. Müslüman tarihçiler, Kuzey Hindistan'daki kutsal savaş hikayeleri ile meşhur olmuş bu ismi kaydederler; fakat değişkenlerin çokluğu tercihi zorlaştırır. İsim, Zentil, Zenbil, Ratbyl, Rebeil, Repeil vs. olarak okundu.

Wilson ondan Sanskritçe Ratna-Pâla oluşturur; Elliot (ed. Dawson) Rana-Bala'yı önerir. Fakat Taberî ve Mesûdi bu ismin her ne kadar Kabul ve Kabul'le Herat arasındaki bölge prensleri içinde kullanılmış olsa bile Türkmen krallarının genel bir adı olduğunda anlaşılır. O halde bunun Sanskritçe karşılığını aramak yanlış yola sapmak olur; Wu-K'ong ilişkileri bu Türk krallarının yazışmalarda sıkı bir şekilde Türkçe kullandığını ispatlar.

Sondaki til eki, bir çok prene takılan te-le ünvanını verir (örneğin Ko-lo-ta-tcheu Te-le, 718 de Kipin kralı; Pan-kouan Te-le, Hoei-hou (Uygurlar) reisi 789'da Si-i-Te-le, 846'daki şefleri, idarecilerden bahsetmeksizin). 705 ve 715 yılları arasında Kabul kralı kendisine karşı Haccac tarafından düzenlenen seferde çarpışmaktadır, bu arada başka bir ordu Samarkand ve Fergana'dan girip Kaşgar'a kadar istila ederler; üçüncü bir ordu aşağı Indus'a doğru ilerler ve Muhammed Kasım 712'de Debal'i alır. Kabul kralı Halife Hişam döneminde (725-726) ülkesinin bir bölümünü kaybeder. Nihayet Wu-K'ong'un seyahati sırasında, Abû Cafer-al-Mansur kumandasındaki (754-775) bir ordu Kaşmir'e girer ve çok sayıda esir götürürler. Daha sonraki dönemde ise 775-809 yılları arasında Horasan yöneticisi Al Mâmun Kabul'u ele geçirir kral teslim olup müslümanlığı kabul eder⁷⁷.

---

77 Elliot Dowson. The History of India as told by its own historians, Litt II. 1910. s.415-419.

II. BÖLÜM

WU-KONG SEYAHAT EDİLEN YERLERİN TANITIMI

1. Wu-Kong'un Gidiş Yolu

(Chang-An Gandhara)

Chang-An (長安)

Tang Sülalesinin başkenti (M.S. 750-790), Wu-Kong Chang-an'dan Kipin (Keşmir) ülkesinde elçilik heyet içinde bir üye olarak yola koyulmuştur.¹

An-hsi (安西):

Bu yöre, Doğu Türkistan'ın geniş bölgesini kapsamaktaydı, ve hatta bir ara, İran da biçimsel olarak bu yöreye bağlandı. Wuk'ong devrinde, An-hsi dört garnizona bölünmüştür. Bunlar Kutche (龜茲), Khoten (于闐), Kashgar (正宗勒), ve Işık gölü (圖勒庫勒) nün en batısında bulunan, bugünkü adı Che-par-t'ou-ho-tche (什巴爾圖勒頭) olan Tsoei-ye (碓葉) (Tokmak) veya Son-ye (素葉) idi.²

Sou-lei (疎勒):

Şimdiki Kaşgar şehrini ifade etmektedir. T'ang sülalesinin ilk devrinde Doğu Türkistanda Çin nüfuzunun arttığı zaman Çin'in idaresindeki "Dört Garnizon"dan biriydi. Hiouen Tsang'ın kitabında ise Chia-sha adıyla geçmektedir.³

1 Gatztohi, Nagasawa, "İpek Yolunun Tarihi ve Kültürü" (絲綢之路) Miceoksa çev. Jea-Sung. Lee (Seul) 1990. s.85.

2 Hüseyin Salman, Çin İmparatorluğu'nun Batı ülkelerine karşı tesis ettiği askeri hat (dört garnizon), TTKB, Ankara, 1991, s.922-923.

3 Bkz. Muhaddere N. Özerdim, "Çin kaynaklarına göre Çin Türkistanı'nın şehirleri, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1957, s.105.

Oignons (葱 山): dağları

Bu dağ Kaşgar ile Yang-yu (楊 興) arasında yer alıp başka bir adıda Belur dağıydı. Bu bölge çok yüksek olup, heyet buradan Yang-yu'ya ulaşabilmiştir.

Yang-yu (楊 興):

Chavannes, burasının Terek boğazı olduğu tahmininde bulunmaktadır.⁴ Gerçekten bu boğaz, Pamir dağlık bölgesinden geçmek için önemliydi. Bu dönemde Pamir'den geçmek için üç yol vardı: Birincisi, en önemli olan "Terek" boğazı yoluydu. Diğer ikisi ise Terek boğazından daha güneyde bulunan "Taş Kurgan" dan ayrılan yollardı.⁵

Pouo-mi (播 磨):

Şimdiki adı Pamir olan Doğu ve Batı Türkistanı bağlayan yüksek düzlük bir bölgedir. Bu bölgeyi ortaya alarak, Himalaya, Kunrun, Hindukuş, Karakoram ve Tien-şan gibi pürüzlü dağlar her tarafa yayılmaktadır. Dolayısıyla, Pamir düzlük bölgesi, Doğu ile Batı Türkistanı bağlayan geçit yolu olarak kullanılıyordu.

---

4 Bkz. a.g.e., s.347.

5 P'ing Ch'eng-chan. Hsi-yu-ming (Batı ülkeleri yer isimler) Taiwan. 1930, s.16

Tch'e-ni (五赤尼) krallığı:

Tch'e-ni veya Che-ni krallığı, Hiouen-tsang'ın Che-k'i-ni adını verdiği ve Viven de Saint-Martin'in Chaghnan olarak belirlediği ülkeye tekabül etmektedir. T'angların Tarihinde şu satırlar okunmaktadır. (CCXXI. Fasil, 2 kısım, s.8. v): "Che-ni krallığının bir diğer adı da Che Ki-ni (尸棄尼) veya Che-ni (識 瓌) dir, ülke, başkentin kuş bakışı 9,000 li güney batısında; Ts'ongling bekçisinin (Yani, belur dağı sınırını korumakla görevli çin devlet memuru) malikanesinden doğuya doğru 500 li mesafededir. Güneyde, 300 li ülkeyi Hou-mi ülkesinden (護 密), kuzey batıda 500 li ise Kiu-mi (俱 蜜) ülkesinden ayırır. Ülkenin ilk başkenti K'ou-han (荖 汗) sehriydi, ancak daha sonra şehir sakinleri şehri terkederek dağlarda boğazlara yerleştiler. Beş boğaz şefi iktidarı paylaştılar, bu şeflere Beş Che-ni (五 識 瓌) adı verildi. Bu yöre 2,000 li'dir; beş tahılı üretmez, bu ülkenin sakinleri kervanlara saldırır. Onları soyarlar. Bu nedenle, kervanlar, yavaş yavaş Pouo-mi (播 蜜) (Pamir kelimesi burada Hsün-tsang S.207'de olduğu gibi vadi anlamına gelmektedir) vadisinin boğazlarından geçmez oldular" Tanglar'ın tarihinden alınan bu pasaj, metinde geçen Pouo-mi vadisinin "5 Tch'eni "si deyimini açıklığa kavuşturmaktadır.⁶

---

6 Chavannes, a.g.e., s.346.

Hou-mi (護 密):

Hiouen-tsang, bir notunda (III, 201), hacıların Ta-mo-si-t'ie-ti adını verdikleri krallığı, yerlilerin dilindeki adının Hou-mi olduğunu yazmaktadır. (Vivien de Saint Martin, bunun Matotch'la aynı olduğunu söyler.) Si-you-t'ou-tche ise (XVIII. Fasil, s.12 r) eski Hou-mi devletini, Pamir'de, Alai ya da Aladjul (阿 喇 楚 勒) yaylasında göstermektedir. Kızılsu'nun suladığı bu yöre, daha aşağıda önce Surkhab daha sonra da Wahsh adını alır ve AmuDerya'ya karışır.⁷ Ancak, Yeni Tangların Tarihinde Hou-mi, telaffüz olarak aynı ancak imlası değişik bir şekilde geçmektedir. Burası, Tibet dilinde Wakhan'ı ifade etmektedir ve Tacik dilinde ise Termistat'tır.⁸ İslâm coğrafyacılarına göre, Ceyhun nehrinin yukarı mecrasına Vahap adı verilen Ceryab (şimdiki Penc) nehrini Ceyhun'un esas saymaktadır ki, bu Vahan, Suğnan ve Kerran (belki Roşan ve Dervez) eyaletleri içinden akmaktaydı. Onuncu asırda bu eyaletler henüz kafirlerle meskun olmakla beraber, siyasi bakımdan buraların müslümanların idaresinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu eyalette altın ve gümüş madenlerinin bulunduğundan söz edilmektedir. Tebet'e, yani Tibelilerce meskun kuzey İndus'a giden ve misk ithaline yarayan ticaret yolu da Vakhan ve Şuğnan'dan geçmekteydi. Marko Polo da bu bölgeden geçerek Kaşgar'a varmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen, ulaşımın güçlüğü ve bölgenin göçebe hayatının gerektirdiği şartlara uygun olmaması sebebiyle, buraları yabancı etkilerden pek az müteessir olmuş ve bugüne kadar ahali ari karakterini muhafaza etmiştir.⁹

7 Chavannes, a.g.e., s.347.

8 S.K, Si-yu-chi-ming. a.g.e. S. 76.

9 Barthold, Moğal istilasına kadar Türkistan, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Çev. H. Dursun Yıldız. Ankara, 1990. s.68, 9; Gatzoshi, N., a.g.e., s.16.

Kiu-wei (拘 緯):

T'anglar Tarihinde Kiu-wei, Chang-mi krallığının bir diğer ismi olarak verilmiştir. Chang-mi ya da Kiu-wei günümüzdeki Chitral'a tekabül etmektedir. Remusat şöyle diyor: "Başkentin adı Ache-iusse-to'dur ve Pho-liu (Pourout) ırmağının kuzeyinde, karlı yüce dağlarda (Himalaya) yer almaktadır."¹⁰ Chitral, günümüzde Kabil ovasının doğusu olan dağlık bölgededir.

Lan-so (藍 娑):

Chavannes, Si-yu-chi'den olduğu gibi- "Lan-so" kelimesinden So (娑) yerine po (婆)'nun konulması gerektiğini söylemiştir. Hiouen-tsang, dönüş yolunda Lan-po (藍 婆) krallığından geçmiştir.¹¹ Başka deyişle Lambatae veya Lampaka olarak burası, Kabil'in 100 km. doğusu, Kabil ırmağının esas mecrasında yer almaktadır.

Ou-tchang-na (烏 徒 叻):

Hint dilinde "Udyana" olarak söylenir. Hsün-tsang da, bu ülkede hakkında SYC'deki III. fasılın başında uzun uzun anlattı.¹² Ancak Wu-kong'un seyahat ettiği dönem 751'den itibaren. Udyana, 745 yılında komşu ülkesi olan "Gandhara" ile 745'de birleşmiştir.¹³ Dolayısıyla, metnin doğruluğuna kati bir şekilde karar vermek mümkün değildir. Udyana, şimdiki "Suat" nehri civarındaydı.

---

10 Bkz. Chavannes, a.g.e., s.348.

11 Bkz. Gatzoshi, a.g.e., s.101.

12 Bkz. Hsün-tsang, Ta-tang Siyu-chi, (大唐西域記) yay. T'ai-man-shang-wu yayın evi, Seul, Korea, 1983. s. 37-42.

13 Chavannes, a.g.e., s.349.

Sin-tou (信度): İndus nehri.

K'ien-t'o-lo (乾陀羅):

Şanskritçe'de "Gandhara" olarak telaffuz edilmektedir. Kuşan devrinden beri, Greko-Budik mimarlık ve heykeltçilik üslubuyla ünlendiği yerd. Ayrıca, bu üslup ta Çin'e ve oradan da Japonya'ya kadar gitmiştir.¹⁴ O dönemdeki Gandhara bölgesi şimdiki Peşaver bölgesidir.¹⁵

İmparator'un bir elçi heyeti olarak Gandara'ya gelen asil adı Fong-tch'ao olan Wu-kong birden hastalandığı için orada kalmak zorundaydı. Bu saralarda Wu-kong kendini budizme adar ve, Fa-kie ünvanı alır.¹⁶

Kia-che-mi-lo (健馱邏):

Şimdiki Keşmir bölgesidir. Bu bölgenin her tarafı engebeli dağlarıyla çevrilmiştir. Bu yüzden bu ülke düşmandan korunabilmiştir.¹⁷ Wu-kong'a göre, bu bölgeden dışarıya yol açan üç geçit varmış.¹⁸ Burada Wu-gong 4 yıl kaldı. Keşmir'de 4 yılı ziyarette geçirdikten sonra Wu-kong Gandhara'ya tekrar dönüp orada 2 yıl daha kaldı. Ve Chang-an'a dönüş yolunu ise Gandhara'dan yaptı.

---

14 Bayur, Hindistan Tarihi, s.77.

15 Bkz. Hsün-tsang, a.g.e., ss. 30-6.

16 Chavannes, a.g.e., s.350.

17 Hsün-tsang, a.g.e., s.45.

18 Bkz. Chavannes, a.g.e., s.356.

2. Wu-kong'un dönüş yolu (Keşmir Chang-an)

Ku-to (骨吐):

Si-yu-chi'ye göre Ko-t'ou-lo'dan, Tacik dilinde Kutl, Sui-shu kitabında T'zu-t'ou, Hsin T'ang-shu'da burada olduğu gibi "Ku-to" olarak söz edilmektedir.¹⁹ Müslüman yazarları Kotl veya Katlan adını vermiştir.²⁰

Amuderya'nın kuzey kolunun kaynağı çevresinde yer almıştır. Hsün-tsang'ın anlatımına göre, bu ülkenin doğu tarafında "Kiu-mi-t'o (拘密吐) yer alıyordu.²¹

Kiu-mi-tche (拘密支):

Si-yu-chi kitabında ondan "Kiu-mi-t'o (拘密吐)" olarak bahsedilmektedir. Arab coğrafyacılarına göre "Kumaz" olan söz konusu yerden, Barthold şöyle söz ediyor:

"Vahş nehri Karluk'ların egemenlik alanından çıkararak, Pamir, Raşyt ve Kumaz eyaletleri içinde akardı. Bu bilgilerden, Pamir adının o zamanlar Alay silsilesi için de kullanılmış olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Onuncu asırdan itibaren islam egemenlik alanı içinde sayılan Raşt, Karategin'e tekabül ediyordu. Kumaz eyaleti, Tomashek tarafından Ptolemaios'un bahsettiği Komodon Oreyne ve Hsün-tsang tarafından sözü edilen Kiu-mi-tho krallığı ile eşitlenmiştir. Tumansky yazmasına göre, Kefirnihen'in yukarı mecrası da aynı eyalet içinde yer almaktaydı, Surhan'ın ana sularından biri olan Karatağ-derya, kum adıyla anılmaktaydı. Eyalet Mukaddesi tarafından türk oldukları kabul edilen kumicilerle meskundu. kefirnihen nehrine Ramiz adı veriliyordu; nehrin baş sularından biri günümüzde dahi aynı adla anılmaktadır Ramit yahut Rumit.²²

19 Ma. S.k., Si-yu-chi-ming, s.45.

20 Chavannes, a.g.e., s.361.

21 Hsün Tsang, a.g.e., s.11.

22 Barthold, a. g. e., s.73-74.

Che-ni (戎 辰) krallığı: Shignan

Sou-lei (疎 勒): Kaşgar

Yu-tien (于 閼 于 延): Hotan

Wei-jong (威 戎):

Günümüzün Aksu bölgesini ifade etmektedir. Tanglar Tarihi'inde ku-mo chou (骨 昌 丑) olarak ortaya çıkmaktadır. Ku-tan (骨 丹), "Dört Barbar ülkesine giden Yollar" adlı kitabında, şöyle izah etmektedir: "Po-huan (钵 浣) "şehri aynı zamanda "Wei-jong" denmektedir. Po-huan, Tacik dilinde "Barkhuan" ve Tibet dilinde ise "Baluka"yı ifade etmektedir. Dolayısıyla, Hsün-tsang'ın-Siyu-chi'de Aksu'yu Pa-lu-chia (不 麓 吃) deyiş sebebi anlaşılmaktadır.²³

An-hsi (安 西):

Yukarıdan söylendiği gibi, An-hsi Çin idaresi altında olan "Dört Garnizon"u ifade etmektedir. metinde An-hsi'nin idare merkezi "Kucha" olup valisinin orada oturduğu anlaşılmaktadır.

K'ieou-tse (龜 茲), K'iu-tche (屈 支):

Günümüzdeki ku-ch'e (骨 律) hs ien'a denmektedir.²⁴

Ou-k'i (烏 耆) şehri:

Günümüzdeki Kara-şehir'dir.

Peit-t'ing (北 庭):

Beşbalık bölgesi.

---

23 a.g.e., s.13,4.

24 a.g.e., s.47.

Hui-Hu (回鹘):

Wu-kong'un Hui-hu yoluyla Chang-an'a döndüğü hadisesi, ilginç bir noktayı göstermektedir. Tang sülalesinin "Si-yu" (Doğu ve Batı Türkistanı kapsayan bölge) üzerindeki hakimiyeti, 750 yılından sonra yıkılmaya başlamıştır. 751 Talas havzasında, Çin ordusunun Arab ordusu ile savaşında büyük bir yenilgiye uğramış ve An-Lu-shan önderliğinde isyanlar (755-63) baş göstermeye başlamıştır. Bu durumdan yararlanarak, Tibet ordusu Tang'ın Lung-yu, Chang-an, Ho-hsi'yi zaptetmiştir. Bunun sonucunda, Si-yu'ya giden yollar kesilmiş, ancak Hui-hu' (: Uygurlar) nun temin ettiği yollarla ulaşım mümkün olmuştur. (Uygur devleti ile Tang arasındaki siyasi ilişki için bkz. Makerras, C., The Uygur Empire (744-840), Canberra 1968: Bu kitabın çeşitli kısımlarından An Lu-shan isyanı boyunca Uygurların Tang ile nasıl bir siyasi ilişki halinde olduğu iyi anlaşılmaktadır.) Wu-kong da, bu siyasi şartlar sebebiyle Uygurların Yoluyla Chang-an'a dönmüştür.

SONUÇ

M.S. 751 yılında Çin elçisinin muhafız görevlisi olarak Hindistan'a gitmiş olan Wu-Kong, bir rahip değildi. Yani Wu-Kong, Hindistan yolculuğuna çıkarken sadece Çin elçisinin maiyetinde bir görevliydi. Ancak Wu-Kong yolculuk sırasında rahip olmaya karar vermiştir. O halde Wu-Kong niçin rahip olmuştur?

Wu-Kong, uzun bir seyahatten sonra Hindistan'a vardığında hastalanıp büyük sıkıntı çekerken, bu dünyadan daha çok öbür dünyaya ilgi duymuş ve rahip olma isteğini hissetmiştir. 21 yaşında iken (M.S. 751) Çin'in Chang-Anı'dan hareket etmiş olan Wu-Kong Hindistan'da rahip olduktan sonra M.S. 790 yılında tekrar Chang-An'a dönmüştür. 39 yıl süren yolculuğu esnasında Wu-Kong'un bu seyahatnamesinin dışında başka bir yazı kaleme almamış olması bir eksik nokta olarak düşünülebilir.

Wu-Kong'un seyahatnamesinde farkedilen özellikleri üçe ayırıp özetleyebiliriz:

1.39 yıllık seyahatı

M.S. 751 yılında Talas savaşında Tang askerlerinin Müslüman Araplara karşı yenilmesinden sonra iç kargaşalık ve siyasi çalkantı içine düşen Tang Devleti, bir çözüm bulmak amacıyla Hindistan ile Ticari ilişkilerini arttırmaya çalışmış ve Hindistan Ticaret Yolunun açılıp kullanılmasını sağlamak için elçi ile birlikte heyet göndermiştir. İşte Wu-Kong, Çin elçisinin maiyetindeki bir görevli olarak Hindistan yolculuğuna çıkmış ve daha sonra hastalığının etkisiyle rahip olma isteğini hissetmiştir.

2. Tang Devletinin Kuzey Hindistan'daki Gök Türklerle İlişkisi

Bu seyahatnamede Tang devletinin Kuzey Hindistan'daki Gök Türk yöneticileri ile bir ilişki kurduğu aşıkardır. Bu ülkede budizm hakim bir dindir. Örneğin, Kaşmir ve Kandara bölgelerinde bir Gök Türk Hanı, Budizm'i Kabul edip mabedini inşa ettirmiştir. Bu şekilde Gök Türkler ile Tang Devleti arasında Kültür ilişkilerinin kurulması hakkındaki bilgilerin bu seyahatnamede bulunması dikkate değerdir. Buna dayanarak Gök Türkler'in 8. asırda bugünkü Afganistan ve Keşmir'e hakim olduklarını söyleyebiliriz.

3. Wu-Kong'un Uygur Ticaret Yolunu Kullanması

Wu-Kong'un Hindistan'dan tekrar Chang an'a dönerken Uygurların ticaret yolunu kullanması ilgi çekicidir. Tibet ile Çin arasındaki siyasi ilişkiler hassas durumda olduğu için Wu-Kong, güvenlik açısından emniyetli yol olarak düşünülen uygurların ticaret yolunu kullanmayı tercih etmiştir. Wu-Kong'un döndüğü zamanlarda Çin ile Uygurlar arasındaki yakın ve dostane ilişkiler kurulmuştu. Uygurlar, Tibet'in saldırısını önlemesine karşılık olarak Çin'den ipek ve hububat almıştır. Uygurlar ve Çin'in siyasi şartları karşılıklı ilişkiler kurmalarında önemli bir faktör olmuştur.

Yukarıda sıralanan özellikler bu çalışma sırasında müşahede edilen önemli noktalar olarak değerlendirilebilir.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

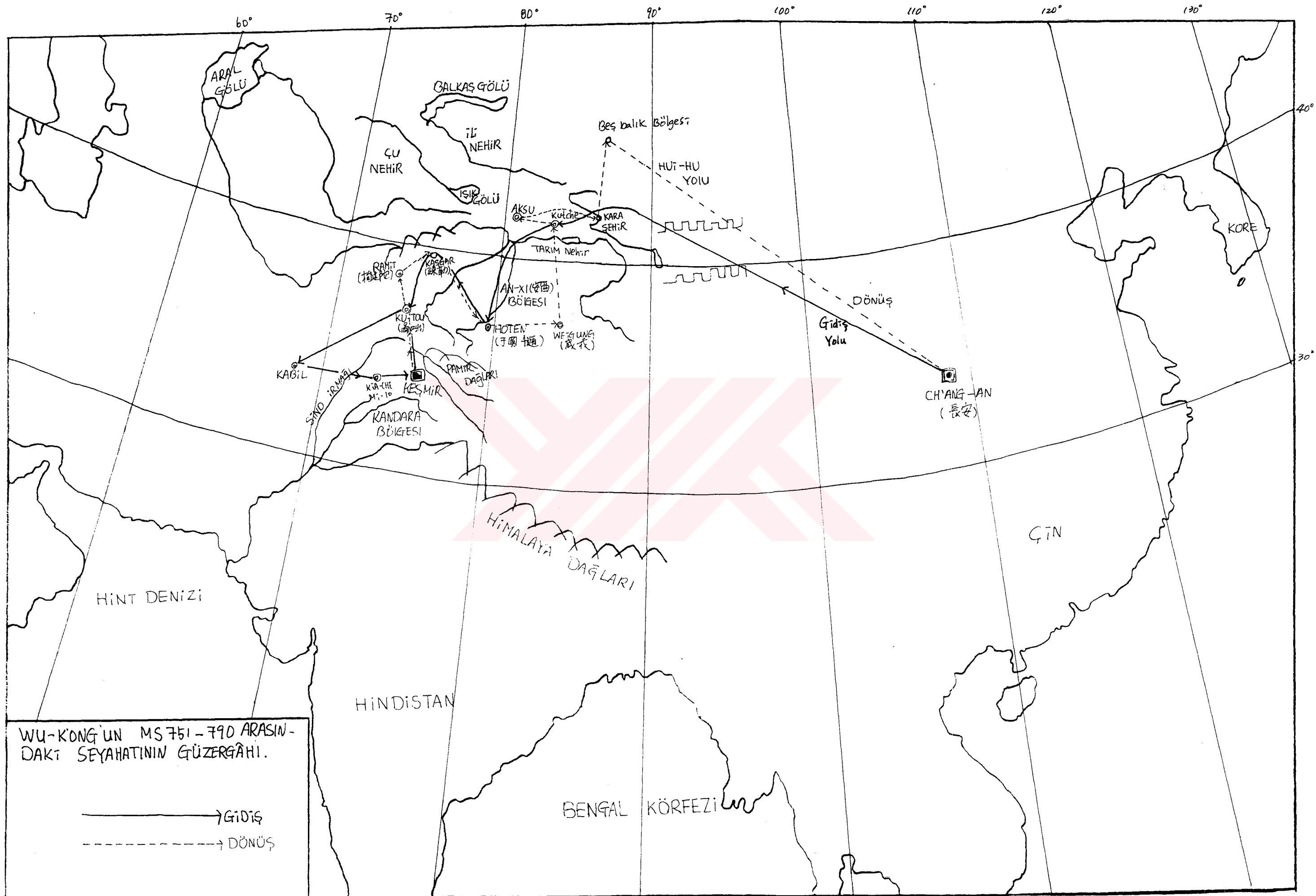
- AÇIKEL.ALI : XI ASIRDA ORTA ASYA TÜRK BOYLARINADA SOSYAL HAYAT İÇİNDE MESLEK VE SANATLAR, YÜKSEK LİSANS TEZİ, İSTANBUL, 1990.
- ARAT. R.RAHMETİ : KARLUKLAR, İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, C.VI. S.303.
----- : KIRGIZISTAN, İSLAM ANSİKLOPEDİSİ C.VI, S.380.
- ARTHUR. F, WRIGHT : Buddhism in Chinese History, Stanford Univerity Press, 1959.
- BARTHOLD V.V. : Moğol istilasına kadar Türkistan, TÜRK TARİH KURUMU BASIM EVİ, ANKARA. (Çev. H. Dursun Yıldız), 1990.
- BAYUR, Y. HİKMAT : HİNDİSTAN TARİHİ, I CİLT, TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA, 1986.
- BA I SHOUY I : An Out line History of China, Foreign Languages Press, Beijing, 1976.
- BRETSCHNIDER, E. : Mediaeval Researches, Routhledge and Kegen Paul Ltd. London. (Vol I), 1988.
- CHAVANNES; E. : L'ITINE'RAIRE D'OU-K'ONG. JA II C:H, Paris, 1853.
- CHANG, K,C. : Early Chines Civilization (Anthropological Perspective), Harvard University Press 1976.
- CHİ-SİM, WANG : Çin Dinler Tarihi (中国宗教史), Seul, 1988.
- CHO. SUNG-IL : 삼국로드의 역사와 문화, CIHEEONCEON (SEUL) 1988.
- CHIU TANG SHU : (ESKİ T'ANG TARİHİ 618-908), LIU HSU 945. ÇİN
CHON HAE-CHONG: HANKUK KUA CHUNG KUK (KORE VE ÇİN), SEOUL, 1979.

- EBERHARD, W. : UZAK DOĞU TARİHİ, TÜRK TARİH KURUMU, BASİMEVİ,
ANKARA, 1986.
- : ÇİN TARİHİ, TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ, ANKARA, 1987.
- : ÇİNİN ŞİMAL KOMŞULARI, İDEAL MATBAASI, ANKARA, 1942.
- FANG, HAO : CHUNG-HSI CHIAO-T'UNG SHIH, (ÇİN-BATI BÖLGELERİ
MÜNASEBETLERİ TARİH), TAİPEL. 1970.
- GATZTOSHİ, N.
(Çev. Lee, Jea-Sung) : 삼국사기의 동양의 확대. Mizeoksa Seoul, Korea, 1990.
- HAN, WOO KEUN : THE HISTORY OF KOREA, SEOUL, 1970.
- HASAN, ÜMİT : ESKİ TÜRK TOPLUMU ÜZERİNE İNCELEMELER, V.
YAYINLARI, ANKARA, 1986.
- HSİN TANG SHU : (YENİ T'ANG TARİHİ 618-906), OU YANG-HSIUVE SUNG CHİ
1061. ÇİN
- HEE-SOO, LEE : İSLAM VE TÜRK KÜLTÜRÜNÜ UZAK DOĞU'YA YAYILMASI,
TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI, ANKARA, 1988.
- HSÜN-TSANG : Ta-tang Si-yu-chi (大唐西域記), Tai-man-shang-wu,
Yayınevi, Seoul-Korea, 1983.
- HUANG, VON-KU : TONG-YANG MUNHUA SARAĞ (DOĞU MEDENİYET TARİH),
SEOUL, 1980.
- HUANG, CHİ-HUEİ : T'ang Devrinde Tibetlilerin, Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle
Münasebetleri, Doktora Tezi. İstanbul, 1971.
- HUCKER, CHARLES : THE CHINA İS IMPERIAL PAST. CLAIFORNIA, 1975.
- ISRAEL EPSTEIN : Tibet Transformed, New World Press, Beijing, 1983.

- JAE-HYUN, PAIK : TÜRKLER VE KORELİLER ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER (M.Ö. 7 YYM.S. 9 YY), YÜKSEK LİSANS TEZİ, ANKARA, 1990.
- KENNETH, CH EN : Buddhism in China (a Historical Survey). Princeton University Press, 1979.
- LEE, GI BAEK : HANGUKSASINRYON, (KORE TARİHİNDE YENİ AÇIKLAMALAR), SEOUL, ILJOGAK, 1987.
- LEE, BYONG DO : HANGUKGODAESA YONGU (ESKİ KORE TARİHİ ARAŞTIRMALARI), BAKYONGSA, SEOUL, 1987.
- LEE GI BAEK : HANGUKSASINRYON (KORE TARİHİNDE YENİ AÇIKLAMALAR), ILJOGAK, SEOUL, 1981.
- LEE, HONG JIK : HANGUK GODAESAI YONGU (ESKİ KORE TARİHİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR), SINGUMUNHWASA, SEOUL, 1987.
- LIU, L TANG : ZHOUNGGOU BIANJIANG MINZHUSUH (ÇİNİN SINIRINDAKİ KAVİMLERİN TARİHİ), TAIWAN, 1986.
- LUC KWANTEN : Imperial Nomads, Leicester University Press, Chicago. 1979.
- MIN-KYUNG, BAE : 한국 기독교 역사 . (KOR HIRİSTIAN KİRİSESİ TARİH), KORE SEUL, 1982.
- MUHADDERE N.ÖZERDİM: Çin Kaynaklarına göre Çin Türkistan'ın Şehirleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

- : BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU TARİHİ, KÜLTÜR BAKANLIĞI
YAYINLARI, ANKARA, 1981.
- : İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRK KÜLTÜR TARİHİ, TÜRK TARİH
KURUMU BASIMEVİ, ANKARA, 1988.
- ÖGEL BAHADDİN : TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GELİŞME ÇAĞLARI, TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARIN VAKFI, İSTANBUL, 1988.
- ÖMER RIZA DOĞRUL : Dinler Tarihi İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1963.
- REINAUD, M. : JAPEN, THE STORY OF NATION, NEW YORK, 1974.
- SALMAN HÜSEYİN : ÇİN İMPARATORLUĞUNUN BATI ÜLKELERİ'NE KARŞI TESİS
ETTİĞİ ASKERİ HAT (DÖRT GARNIZON), TÜRK TARİH
KURUMU BASIMEVİ, 1991.
- P'ing Ch'eng-chon : Hsi-yü-ti ming (Batı ülkeleri Yer isimleri), Taiwan 1930.
- TAPLAMACIOĞLU,
MEHMET : Dinler Tarihi, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1966.
- TEMİR AHMET : MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ,
ANKARA, 1986.
- TÜRKOĞLU GÖK ALP : SINIRLANDIRILMIŞ TÜRK TARİH SEVİNÇ MATBAASI,
ANKARA, 1976.
- ꠘꠗꠘ YI NING-HUA : CHASON PULKYO T'ANG-SA (CHOSON BUDİZM TARİHİ) 2.
CİLT, SEOUL, 1918.

WU-KONG'UN MS 751-790 ARASIN-
DAKI SEYAHATININ GÜZERGAHI.

—————→ GİDİŞ
-----→ DÖNÜŞ